

Cumhuriyet Dönemi Telif Tefsirler

Mustafa ÖZTÜRK*

Giriş

Cumhuriyet'in ilk yıllarında medreselerin kapatılması, yeni eğitim sisteminde din eğitiminin ciddiye alınmaması, hatta din eğitiminin irtica ve taahhur sebebi sayılması gibi gelişmelere paralel olarak bir taraftan ülkede ciddi bir dinî boşluk oluşmuş, diğer taraftan da bu boşlukta Albay Cemil Said (ö. 1964) gibi ehliyetsiz kişilerin sayısız hatayla dolu Kur'an çevirileri ortaya çıkmıştır. Bu toplumsal vasat Kur'an ve Sünnet merkezli temel İslâmî kültürün millete kendi diliyle öğretilmesi ve fakat bunun dinî-ilmî açıdan güvenilir insanlar tarafından gerçekleştirilmesi düşüncesini doğurmuştur. 1925 yılının Şubat ayında temel İslâmî kaynakların Türkçeye kazandırılması meselesi Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin gündemine taşınmış, Eskişehir mebusu Abdullah Azmî Efendi'nin (ö. 1937) öncülüğünde elli mebusun imzasıyla verilen bir önergenin mecliste kabul edilmesini müteakiben Kur'an-ı Kerim ve Ehâdîs-i Şerîfe Türkçe tercüme ve tefsir heyet-i mütehassırası için Diyanet İşleri Riyaseti'ne bütçeden yirmi bin liralık ödenek ayrılmıştır.¹ Dönemin Diyanet İşleri reisi Rifat Börekçi (ö. 1941) ve Diyanet İşleri reisliği hey'et-i müşavere azası Ahmed Hamdi Akseki'nin (ö. 1951) girişimleriyle tercümenin Mehmed Âkif (ö. 1936), tefsirin Elmalılı Muhammed Hamdi (ö. 1942) -ki bilahare tefsirin tahririnin Furkan sûresine geldiği sırada tercüme/meal işini de Elmalılı deruhte etmiştir-, *et-Tecrîdü's-sarih*'in tercüme ve şerhinin Babanzâde Ahmed Naim (ö. 1934) tarafından yapılması kararlaştırılmıştır. Elmalılı Hamdi Yazır'ın *Hak Dini Kur'an Dili* adlı tefsiri, Mehmed Âkif'in bilahare yakılıp yok edilmesi vasiyetinde bulunduğu söylenen Kur'an çevirisi ve Babanzâde Ahmed Naim ile Kamil Miras'ın (ö. 1957) *Tecrid-i Sarih Tercüme ve Şerhi* adlı eseri bu kararın neticesi/semeresi olarak ortaya çıkmıştır.

* Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

1 Dücane Cündioğlu, *Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi*, İstanbul: Kitabevi, 1998, s. 53-56.

I. Cumhuriyet Dönemi Telif Tefsir Literatürü

Tefsir çalışmaları noktasında Cumhuriyet dönemi nicelik itibarıyla pek verimsiz sayılmaz. Hatta tefsir çalışmaları açısından çok partili hayata geçişten sonraki dönem, oldukça verimli ve semereli bile kabul edilebilir. Bununla birlikte, dinî alana çok ağır baskıların uygulandığı tek parti ve millî şefflik dönemleri tefsir edebiyatı/literatürü açısından kısır/akim kalmıştır. Cumhuriyet dönemindeki Türkçe tefsirlerin çoğunluğu mushaf tertibine göre telif edilmiştir. Klasik tefsir literatürüne özgü geleneksel telif tarzıyla kaleme alınan bu eserlerin çoğu Kur'an'ın tüm âyetlerini muhtevîdir. Arap fikir ve siyaset adamı Muhammed İzzet Derzeze'nin (ö. 1984) nüzul tertibine göre telif edilen ve bir komisyon tarafından Türkçeye çevrilip yedi cilt hâlinde neşredilen (İstanbul: Ekin Yayınları, 1997) *et-Tefsîru'l-hadis* adlı eserinin de etkisiyle bilhassa 2000'li yıllara ait bazı Türkçe tefsirler nüzul sırasına göre telif edilmiştir. Buna mukabil diğer bazı Türkçe tefsirlerde, "konulu tefsir" (et-tefsîru'l-mevdû) tarzına uygun şekilde kavram tahlillerine ağırlık verilmiştir.

Klasik tefsir literatüründen farklı özellikteki bu iki telif tarzını ortaya çıkaran önemli faktörlerden biri, genelde Kur'an merkezli İslam söylemi, özelde 1970'li yılların ortalarında zuhur edip 1980'li yıllarda kendinden çokça söz ettiren ve günümüze kadar da etkisini az çok sürdüren Mealcilik akımının Kur'an okuma-anlama yöntemidir. Zira 1980'li yılların sonunda bu akımın yayın organı olarak bilinen Kalem dergisindeki birçok makalede sûreler ve âyetler nüzul sırası dikkate alınarak incelenmiş ve daha ziyade kavramlarla ilgili semantik tahlillere yer verilmiştir.² Diğer taraftan, başta Hüseyin Atay olmak üzere Yaşar Nuri Öztürk, Edip Yüksel, Süleyman Ateş, Bayraktar Bayraklı, Muhammed Nur Doğan, Ferec Hüdür gibi farklı isimlerce öteden beri farklı tonlarda savunulan "Kur'an İslam'ı" söyleminin ülkede hatırı sayılır bir taraftar bulması ve birçok insanın doğrudan Kur'an'la buluşup tanışmasına vesile olması, özellikle ve öncelikle Kur'an okunması ve onun iyi anlaşılması gerektiği fikrinin yaygınlaşması sonucunu doğurmuştur.³ İşbu sonuç Kur'an kavramlarına tahsis edilmiş eserlerin ortaya çıkıp çoğalması gibi ikinci bir sonuç daha doğurmuştur.

2 Mealcilik hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa Öztürk, "İslami Kökenciliğin bir Tezahürü: Mealcilik", *İslamiyat*, 2007, c. 10, sy. 1, s. 117-138; Mehmet Akif Ersin, "İslami Kökenciliğin Bir Tezahürü: Mealcilik (mi?)", *İslamiyat*, 2007, c. 10, sy. 2, s. 147-160.

3 Kur'an İslam'ı söyleminin tarihi kökenleri, temsilcileri ve temel iddiaları hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa Öztürk, "Dinî Hükümlerin Kaynağını Kur'an ile Sınırlandırma Eğiliminin Kaynakları ve Tutarlılığı", [*Dinî Hükümlerin Kaynağı ve Dinî Metinlerin Anlaşılması* içinde], ed. Cengiz Kallek, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010, s. 13-67; M. Suat Mertoğlu, "İslam'ın Anlaşılmasını Kur'an ile Sınırlandırma Eğilimini Ortaya Çıkaran Temel Dinamikler", [*a.g.e.* içinde], s. 115-149; a. mlf., "Doğrudan Doğruya Kur'an'dan Alıp İlhamı": Kur'an'a Dönüş'ten Kur'an İslam'ına", *Divân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 2010, c. 15, sy. 28, s. 69-113.

Bize göre gerek Mealcilik akımının yorum yöntemi, gerek İzzet Derveze'nin *et-Tefsîru'l-hadîs* adlı eserinin etkisi, gerekse Kur'an İslam'ı söyleminin cazibesi Türkiye'deki Kur'an okumalarına hız ve heyecan kazandırmış ve nüzul sırasına göre tefsir çalışmaları da büyük ölçüde bu heyecanın bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca, yakın geçmişin Türkiye'sinde Kur'an İslam'ı söyleminin rağbet görmesi Batıdaki Lutheryan-Protestan geleneğin kutsal kitap telakkisine⁴ benzer bir telakki yaratmış ve bu durum Kur'an'ı anlayıp yorumlamanın her müminin hakkı olduğu düşüncesinden hareketle ehliyetli-ehliyetsiz birçok kişinin tefsir sahasında konuşması ve kalem oynatması gibi çok tuhaf bir neticeye müncer olmuştur.

Cumhuriyet dönemine ait telif tefsirlerin adedi otuza yaklaşmış olmakla birlikte bu eserlerin en azından bir kısmına ilmi ölçütler açısından tefsir diyebilmek zordur. Özgünlük ve orijinallik meselesi bir tarafa, tefsir diye okuyucuya sunulan birçok eser bilgi, görüş ve değerlendirme açısından çok gevşek, ilmî ölçütlere riayet açısından da bir o kadar gelişigüzedir. Bu itibarla söz konusu eserlere tefsir, müelliflerine müfessir diyebilmek pek mümkün değildir.⁵ Hâl böyleyken birçok eser dikkat çekici isimlerle yayımlanıp tedavüle

4 Lutheryan-Protestan gelenekteki kutsal kitap telakkisi "Sola Scriptura" (Sadece kutsal kitap) diye kavramlaştırılmıştır. Buna göre iman ve kurtuluş konularında tek kaynak kutsal kitaptır. Ayrıca kutsal kitap genellikle sanıldığı gibi aksine anlaşılmaz değildir. Bilakis o kendi kendini açıklayan ve aynı zamanda gayet açık/anlaşılır olan bir metindir. Bu sebeple her müminin kutsal kitabı okuma, anlama ve yorumlama hak ve salahiyetine sahiptir. Bkz. Hakan Olgun, *Sekülerliğin Teolojik Kurgusu Protestanlık*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2006, s. 145-158.

5 Cumhuriyet dönemindeki telif ve tercüme tefsirler üzerine çalışmalar yapan Hidayet Aydar'ın bakış açısına göre tefsir sahasındaki eserler hakkında, "Bu eserin tefsir değeri var veya yok" gibi önermeler kurmak hem zor hem sıkıntılıdır. Zira "bu konuda karar vermek için elimizde ne bir mihenk taşı var, ne de bunu tartacak bir terazi... Bunları bir laboratuara koyup "tefsir" testinden geçirme; dolayısıyla 'Şunlar şunlar bu testi geçti, o halde bunlar tefsir; şunlar da geçmedi, o halde bunlar da değildir' deme imkânımız yoktur. Tefsirin Kur'an'ın ruhuna ve genel İslami ilke ve kurallara uygun olması yanında ayrıca özgün olması, subjektif olması, yeni kir ve düşünceler serdediyor olması, daha önce yapılmamış bazı tespitler yapması, söylenmemiş hususları dile getirmesi vs. ona 'tefsir'; bu işi yapana da 'müfessir' dememizi mümkün kılıyorsa da, bu hususlarla ilgili değerlendirmeler de aslında subjektiftir ve kişiden kişiye değişir. Sözgelimi, Cumhuriyet döneminde yazılmış en önemli tefsirlerden biri olan *Hak Dini Kur'an Dili* kimine göre son derece özgün, orijinal, kendine has yanları ve yönleri olan mühim bir tefsir iken, kimine göre de bu tefsirin herhangi bir orijinalliği, özgünlüğü yoktur; önceki tefsirlerden derlenerek oluşturulmuştur." (Hidayet Aydar, "Cumhuriyet Dönemi Türkçe Kur'an Tefsirleri", *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru Tefsir ve Toplum -Tefsir ve Toplum-*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011, s. 214-216). Aydar'ın bu değerlendirmeleri bize göre isabetli değildir. Her şeyden önce, Kur'an tefsiri olarak hazırlanan bir eserin tefsir değeri taşıyıp taşımadığı başka bir mesele, eserin özgün ve orijinal kabul edilip edilmemesi başka bir meseledir. Öte yandan, İslam ilim geleneğinde tefsirin Kur'an'daki ilk, aslı ve tarihî anlamı tespitiye yönelik bir faaliyet olduğu ve bu faaliyetin temelde nakle dayandığı, re'ye dayalı yorumların ise en genel çerçevede "tevil" olarak adlandırıldığı bilinen bir husustur. Bu açıdan bakıldığında, bir eserin tefsir değeri taşıyıp taşımadığıyla ilgili değerlendirmelerin ➤

sokulmuş ve tefsir namına okuyucuya sunulmuştur. Bu minvaldeki gelişmenin meal sahasındaki yansımaları ise çok daha dramatik şekilde vuku bulmuştur. Zira değil tefsir, Arapça konusunda bile hemen hiçbir bilgi ve birikimi bulunmayan birçok kişi maalesef meal sahibi olmuştur. Meal meselesi etraflıca ele alınıp tartışılmaya değer olmakla birlikte, bu yazının asıl amacı açıısından bahsi değildir. Bu yazıdaki amaç Cumhuriyet dönemindeki telif tefsirlerin tanıtım ve değerlendirmesine yöneliktir.

A. Mushaf Tertibine Göre Telif Edilmiş Tefsirler

Cumhuriyet devrine ait ilk tefsir Konyalı Mehmed Vehbi Efendi'nin (ö. 1949) *Hülâsatü'l-Beyân* adlı eseridir. Ancak bu tefsirin Cumhuriyet devrine aidiyeti kısımdır. 1960'lı yıllarda Konya Yüksek İslam Enstitüsü'nün müdürlüğünü yapan Veli Ertan'ın (ö. 1991) verdiği bilgiye göre Mehmed Vehbi Efendi *Hülâsatü'l-Beyân* tefsirini, üyesi bulunduğu Meclis-i Mebûsan'ın 1911'de feshedilmesini müteakiben memleketi Konya'ya döndükten sonra yazmaya başlamış ve sonradan Türkiye Cumhuriyeti'nin on dördüncü başbakanı olan M. Şemsettin Günaltay'ın (ö. 1961) teşvikiyle yazımına karar verdiği eseri 1915 yılında tamamlamıştır.⁶ Ancak o dönemde ülkenin içinde bulunduğu mali sıkıntılar yüzünden eserin neşri ancak 1923-1927 yılları arasında gerçekleştirilmiştir. Bu tarihlerde on beş cilt olarak yayımlanan eserin Latin harfleriyle ilk neşri ise 1966-1969 yılları arasında İstanbul'da Üçdal Neşriyat tarafından on altı cilt olarak gerçekleştirilmiştir.⁷ *Büyük Kur'an Tefsiri (Hulâsatü'l-Beyân)* ismini taşıyan eserin bu baskısına Sabri Çağlayan ve Mümin Çevik'in hazırladığı kapsamlı fihrist on altıncı cilt olarak eklenmiştir.

Telif tarihi itibarıyla ikinci sırada yer alan tefsir de yine Konyalı Mehmed Vehbi Efendi'ye aittir. *Ahkâm-ı Kur'âniyye* adlı bu eser fikhî ahkâm ayetlerine

---

objektif ölçütlere dayanması pekâlâ mümkündür. Dolayısıyla Kur'an metnini Rorşah testine tabi tutarcasına üretilen yorumları muhtevi eserleri "tefsir" diye nitelendirmenin mümkün olmadığı izahtan varestedir.

6 Konyalı Mehmed Vehbi, *Büyük Kur'an Tefsiri (Hülâsatü'l-Beyân)*, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1966, c. 1, s.12. [Veli Ertan'ın "Müellif n Terceme-i Hali (1861-1949)" başlıklı yazısı]. Bakara 2/214. âyetin tefsirinde Birinci Dünya Savaşı'ndan bahsediliyor olması eserin 1911-1915 yılları arasında telif edildiği bilgisini kuşkuyla kılmaktadır. Çünkü mezkûr tarihlendirmeye göre müellif Birinci Dünya Savaşı'nın patlak verdiği 1914 yılında henüz Bakara sûresinin tefsirini yazmakla meşguldür. Dolayısıyla 1911'den 1914'e kadar sadece tek sûrenin tefsirini yazmış, 1915'te ise diğer 113 sûrenin tefsirini tamamlamıştır. Bu ihtimal bize göre zayıftır. Eserin 1911-1915 tarihleri arasında yazıldığı bilgisi doğru kabul edildiği takdirde ya müellif bazı âyetlerin tefsirine sonradan ilavelerde bulunduğunu ya da tefsiri baştan sona değil, sondan başa doğru yazdığını düşünmek gerekir.

7 Eserin Latin harfleriyle baskısında "(Ebu Ubeyde) Hz.'den..." (II. 567) gibi tuhaf imla yanlışlarının yanında Ümeyye b. Halef'in Ümiyet b. Half ve/veya Ümmiye b. Half (XV. 6564, 6593) Titus'un Tabaris (II. 612), Merrüzzahran adlı yerin "mürüzzahran/mirrazzahran" (XV, 6601) yazılması gibi birçok özel isimle ilgili hatalar da mevcuttur. Bu sebeple eserin gözden geçirilmiş yeni bir baskısına ihtiyaç vardır.

mahsus konulu tefsir hüviyetindedir. Eserin ilk baskısı 1341-1343 yılları arasında İstanbul'da (Ahmed Kamil Matbaası) yapılmış, daha sonra Latin harfleriyle de yayımlanmıştır (İstanbul: Kurtulmuş Kitabevi, 1947; İstanbul: Bahar Yayınevi, 1966; İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1971).

Gerek telif gerek neşir tarihi itibarıyla Cumhuriyet devrine ait ilk tefsir Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın *Hak Dini Kur'an Dili (Yeni Meallî Türkçe Tefsir)*'dir. Daha önce de söz edildiği gibi, bu eser 1925'te Türkiye Büyük Millet Meclis'inde alınan karar üzerine Diyanet İşleri Riyaseti bütçesinden tahsisat ayrılmasını müteakiben Elmalılı Hamdi Yazır ile Diyanet İşleri Riyaseti arasında yapılan sözleşmedeki maddeler uyarınca kaleme alınmıştır. On iki yıllık (1926-1938) çalışma neticesinde ortaya çıkan eser 1935-1938 yılları arasında İstanbul'da (Matbaai Ebüzziya) dokuz cilt olarak yayımlanmıştır.

Cumhuriyet'in ilanından çok partili hayata geçiş (1946-1950) sürecine kadar Mehmed Vehbi ve Elmalılı Hamdi Yazır'ın tefsirleri ile Ömer Rıza Doğrul'un (ö. 1952) ilk olarak 1934'te İstanbul'da yayımlanan *Tanrı Buyruğu Kur'an-ı Kerim'in Tercüme ve Tefsîr-i Şerîfi* adlı eseri⁸ dışında Kur'an'ın tüm âyetlerini içeren ciddi bir tefsir çalışmasından söz etmek pek mümkün değildir. Tek Parti iktidarı ve millî şeflik diktatörlüğünün damgasını vurduğu bu dönem, genelde dinî düşüncede, özelde Kur'an ve tefsir sahasında bir kayıp halka olarak değerlendirmek yanlış olmasa gerektir. Zira Cumhuriyet döneminin 1950'lilere kadar olan evresi, o zamanki basının da yardımıyla, İslami düşünce ve yaşantının devletin sıkı takibine uğramasıyla ve zaman zaman da müdahalesine maruz kalmasıyla karakterize edilebilir.

Bu dönemde İslam, hemen tamamıyla geleneksel ve muhafazakâr kalıplar içinde yaşanan bir halk müslümanlığı şeklinde somutlaşmış ve temelde son Osmanlı medreselerinin bakiyesi olan taşra uleması ile Cumhuriyet rejiminin yaşağına rağmen faaliyetlerini gizlice sürdürmeyi başaran tarikat çevrelerine mensup taşra şeyhleri aracılığıyla yeni nesillere aktarılmaya çalışılmıştır. Cumhuriyet rejiminin bir nevi kök sökme şeklinde hayata geçirilen radikal modernleşme projesi karşısında uğradığı hayal kırıklığı ile buna refakat eden öfke ve kızgınlık sebebiyle ister istemez tepkisel bir nitelik kazanan, bu sebeple geleceğe yönelik hamlecî, üretici ve yaratıcı olmaktan çok, geleneksel yapıyı korumak ve yaşatmakta titizlenen muhafazakâr karakterli halk İslamı'nı 1940-1950'lilerin nesillerine taşıyan bu iki zümreye bugünkü Türkiye'nin müslüman halk ve aydın kesimi çok şey borçludur.⁹

8 Ömer Rıza Doğrul *Tanrı Buyruğu* adlı eserinde Kâdiyânîliğin Lahor kolununun lideri olan Mevlana Muhammed Ali'nin (ö. 1951) görüşlerine sıkça atıfta bulunduğu için, Kâdiyânîlikle suçlanmış ve bunun üzerine kendisinin Kâdiyânîlikle ilişkisinin olmadığına dair makaleler yazmak durumunda kalmıştır, bkz. Hadiye Ünsal, *Tefsirde Heterodoksi: Kâdiyânîlik ve Kur'an*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011, s. 26-28; Ali Akpınar, "Tanrı Buyruğu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 2010, c. 39, s. 571-552.

9 Ahmet Yaşar Ocak, *Türkler, Türkiye ve İslâm*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011, s. 99-100.

1950'li yılların ilk yarısında Hasan Basri Çantay'ın (ö. 1964) meal-tefsir tarzındaki *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm* (İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1952-1953) adlı eseri yayımlanmıştır. Öte yandan, müellifinin vefat tarihi dikate alındığında *Füyûzât Kur'an-ı Mübîn'in Meâlen Tefsiri* adlı yedi ciltlik eserin 1960'lı yıllarda telif edildiği söylenebilir. Müellif Şemseddin Yeşil'in (ö. 1968) ağır ve ağdalı bir dil kullanmasından dolayı günümüz okuyucusuna pek hitap etmeyen bu eserde nazarî-felsefî tasavvufa paralel işârî yorumlar önemli yer tutar. Ayrıca bazı âyetlerin izahında Ehl-i Beyt ve Hz. Ali sevgisine yönelik atıflara rastlanır.

1960'lı yılların ilk yarısında Ömer Nasuhi Bilmen'in (ö. 1971) geleneksel Sünnî tefsir anlayışını yansıtan *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meal-i Âlisi ve Tefsiri* adlı eseri ortaya çıkmış ve bu eserin ilk cildi 1963'te yayımlanmış, diğer ciltlerinin yayımı ise 1966 yılında tamamlanmıştır. Daha ziyade nakillerden oluşan eserde ağırlıklı olarak Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606/1210) *Mefâtihu'l-ğayb*'ı, Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Envâru't-tenzîl*'i, Hatîb eş-Şirbînî'nin (ö. 977/1570) *es-Sirâcü'l-münîr*'i, Ebüssüûd'un (ö. 982/1574) *İrşâdü'l-akli's-selîm*'i, Ebü'l-Hasen el-Mehâimî'nin (ö. 835/1432) *Tebîru'r-rahmân ve teysîru'l-mennân*'ı, İsmail Hakkı Bursevî'nin (ö. 1137/1725) *Rûhu'l-beyân*'ı gibi Sünnî tefsir kaynaklarından yararlanılmıştır.

1965 yılında Hasan Tahsin Emiroğlu'nun (ö. 1988) *Esbâb-ı Nüzul: Kur'an Ayetlerinin İnş Sebepleri ve Tefsirleri* ismini taşıyan on altı ciltlik eseri yayımlanmıştır. Bilinen formatta bir tefsir kitabı olmaktan çok, esbâb-ı nüzul ağırlıklı bir konulu tefsir hüviyetinde olan bu eserin neşrinden birkaç yıl sonra, Seyyid Kutub'un (ö. 1966) *Fî zilâli'l-Kur'an* adlı eseri M. Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüler ve Bekir Karlığa'dan oluşan bir heyet tarafından Türkçeye çevrilip yayınlanmış (İstanbul: Hikmet Yayınevi) ve 1968-1977 yılları arasında yayımı tamamlanan eser Arapçadan tercüme olmasına rağmen çok büyük bir ilgiye mazhar olmuştur.

Bu tarihten kısa bir süre sonra Celal Yıldırım'ın yine bir konulu tefsir (ahkâm tefsiri) niteliğindeki *Kur'an Ahkâmı ve Mezhep İmamlarının Görüş Farkları* (İstanbul: Bahar Yayınevi, 1971-1972) adlı eseri okuyucuyla buluşmuştur. 1984 yılında ise merhum Talat Koçyiğit ile İsmail Cerrahoğlu tarafından hazırlanan *Kur'an-ı Kerim Meal ve Tefsir* adlı eserin ilk cildi Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayımlanmıştır. Cumhuriyet devri resmî tefsir geleneğinin ikinci halkasını oluşturan bu eserin Nisâ 4/115. âyetin tefsiriyle sona eren ikinci cildi sadece Koçyiğit tarafından yazılmıştır. Eser daha sonraki yıllarda Koçyiğit tarafından tamamlanmış, fakat henüz yayımlanmamıştır.

Ali Arslan'ın *Büyük Kur'an Tefsiri: Hülâsatü't-Tefâsîr* (İstanbul 1987) isimli on altı ciltlik tefsiri ile Süleyman Ateş'in *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri* adlı eseri de yine 1980'li yıllarda yayımlanmıştır. Ali Arslan'a ait tefsirin 162 sayfalık

mukaddimesinin sonundaki tarih kaydından anlaşıldığı kadarıyla -ki bu kayıt 1984'ü göstermektedir- eserin telifi 1980'li yılların ilk yarısında tamamlanmıştır.¹⁰ Başta Âlûsî (ö. 1270/1854) olmak üzere Taberî (ö. 310/923), İbn Kesîr (ö. 774/1373) ve Kurtubî (ö. 671/1273) gibi müfessirlerin tefsirlerindeki bilgi malzemesine dayanan eser hemen tamamıyla nakillerden müteşekkildir. Bu husus, “eserimize tefsîr bi’r-rivâye de denilebilir”¹¹ ifadesiyle müellif tarafından da açıkça belirtilmiştir.

Ateş’in çağdaş tefsirine gelince, müellif 1976 yılında mealini neşretmesinin ardından başladığı tefsirinin ilk beş cüzü muhtevi kısmını 1982’de yayımlamış, tefsirinin tümünü ise 1988’de tamamlamıştır.¹² Yeri geldiğinde etraflıca ele alınacağı gibi Ateş’in tefsiri kısmen Kur’an İslam’ı söylemini, kısmen modernist İslam çizgisini, kısmen de bilimsel(cı) yorum eğilimini yansıtan ve M. Abduh-Reşid Rıza’nın *Tefsîru’l-Menâr*’ı ile Derveze’nin *et-Tefsîru’l-hadîs*’ine sık atıflar içeren eklektik bir hüviyete sahiptir.

1980’li yıllarda yayımlanan tefsirler arasında Celal Yıldırım’ın *İlmin Işığında Asrın Kur’an Tefsiri* (İzmir: Anadolu Yayınları, 1985-1989) adını taşıyan on dört ciltlik eseri de yer almaktadır. Müellifin “yirmi üç yıllık bir emeğin ürünü” olarak nitelendirdiği eserin belli başlı özellikleri yine müellif tarafından on iki madde halinde tadat edilmiştir. Bu maddelerden bazıları şöyle aktarılabilir: (1) Herkesin anlaması için konuşulan dili seçtik; (2) Genç kuşakları muhatap edindik ve buna göre bir metot seçtik; (3) Modern bilimsel gelişmelerle ilgili ayetleri bilimsel açıdan tefsir ettik. Gerektiğinde uzmanların görüşlerine başvurduk; (4) Kitab-ı Mukaddes ile Kur’an arasında mukayeseler yaptık; (5) Ayetlerle ilgili sebep-i nüzuller ve sahih hadisleri naklettik; (6) Günün değişen şartlarını göz önünde tutarak rivayetten çok dirayete yer verdik; (7) Ayetlerin ilmî, ahlâkî, hukukî, sosyal, ekonomik yönleri ile ibret ve hikmetleri kısaca açıkladık.¹³

Son maddede işaret edildiği üzere müellif kimi zaman evrim teorisi ve darvinizmden, kimi zaman avukatlık mesleğinin öneminden, kimi zaman medyumluk ve ruh çağırma gibi konulardan, kimi zaman da modern bilimsel keşiflerden söz etmiştir.¹⁴ Kısaca, ilgili-ilgisiz birçok konuyu Kur’an tefsirine taşıyan ve bu yönüyle Fahreddin er-Râzî’nin (ö. 606/1210) tefsir-te’vil tarzını

10 Ali Arslan, *Büyük Kur’an Tefsiri: Hülâsatiüt-Tefâsîr*, İstanbul: Arslan Yayınları, 1987, c. 1, s. 162.

11 Arslan, *Büyük Kur’an Tefsiri*, c. 1, s. 159.

12 Süleyman Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1989, c. 1, s. 58-59.

13 Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’an Tefsiri*, İzmir: Anadolu Yayınları 1985, c. 1, s. 1-14.

14 Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’an Tefsiri*, c. 1, s. 506-508; c. 3, s. 1248-1250, 1594-1595.

hatırlatan Yıldırım'ın eseri özellikle bilimsel yorum noktasında tenkide uğramıştır.¹⁵

Birçok Kur'an tefsirinin 1980'li yıllarda yayımlanması dikkat çekicidir. Bu durum bir yönüyle Türkiye İslamcılığındaki öze dönüş söyleminin 1980'li yıllarda revaç bulmasıyla ilgili olduğu söylenebilir. İşbu durumun diğer bir yönüyle de muhalifleri tarafından "Mealçiler" diye anılan akımın aynı yıllarda kendinden çokça söz ettirmeye başlaması ve Hüseyin Atay gibi bazı isimlerin gelenek eleştirisi üzerine kurgulanmış Kur'an merkezli İslam söylemlerinin daha fazla taraftar bulmasıyla alakalı olduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir. Bütün bunların yanında Seyyid Kutub'un *Fi zilâli'l-Kur'ân* adlı tefsirinin Türkçe çevirisi de 1980'li yıllardan itibaren tefsir ve meal telifine az çok ivme kazandırmıştır. Çünkü bu çeviri okuyucuyla buluştuğu andan itibaren çok geniş ölçekli bir ilgiye mazhar olmuş ve kısa sürede birkaç baskı yapma şansı bulmuştur.¹⁶ Yine bu çeviri 1970-80'li yıllarda siyasal-radikal İslamcılığın ideolojik söylemine kaynak oluşturmuştur.

1980'li yılların sonuna gelindiğinde Süleyman Ateş'in *Kur'an Ansiklopedisi* adlı eserinin yayımı başlamıştır (İstanbul: Kur'an Bilimleri Araştırma Vakfı, 1989). Kur'an'daki konular ve kavramların sistematik şekilde ele alındığı *Kur'an Ansiklopedisi* adlı eserin yirmi ciltlik neşri 2003 yılında tamamlanmıştır. Konulu tefsir tarzındaki bu eser daha sonraki yıllarda ilave maddelerle otuz cilt olarak da yayımlanmıştır. 1990'lı yılların Türkiye'sinde ise ilk olarak, İsmail Ağa cemaatinin manevi-ruhani lideri Mahmud Ustaosmanoğlu'nun riyasetinde bir heyet tarafından telif edilen *Rûhu'l-Furkan* adlı tefsirin ilk cildi yayımlanmıştır (İstanbul: Sıraç Kitabevi, 1991). Tamamı elli yedi cilt olacağı belirtilen ve şu ana kadar on yedi cilde ulaşan bu eserde hakikat ile hurafe harmanlanmış vaziyettedir. Kimi zaman gereksiz fikhî ayrıntılara yer verilen eserde muhtemelen terğib-terhib gayesiyle çok sayıda asılsız rivayet de hadis diye nakledilmiştir.

Rûhu'l-Furkân'ın ilk cildinin mütedavil tefsirler arasında yer almasından yaklaşık iki yıl sonra, Mahmut Toptaş'ın *Şifa Tefsiri* adlı sekiz ciltlik eserinin ilk cildi okuyucuyla buluşmuştur (İstanbul: Cantaş Yayınları, 1993). Bu eser müellifin 7 Eylül 1989 tarihinde Cezerî Kasım Paşa Camii konferans salonunda başladığı Kur'an derslerinin/sohbetlerinin yazıya aktarılmış şekli

15 Bkz. Salih Akdemir, "Cumhuriyet Döneminde Yayınlanan Türkçe Telif ve Tercüme Tefsirler Üzerine Bir Değerlendirme", *İslâmî Araştırmalar*, 1988, c. 2, sy. 8, s. 30.

16 Cumhuriyet dönemine ait tercüme tefsirler için bkz. Hidayet Aydar, "Cumhuriyet Döneminde Türkçeye Tercüme Edilmiş Kur'an Tefsirleri", *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Kur'an Tefsirine Hizmetleri-Tebliğler ve Müzakereler-Tartışmalı İlmi Toplantı, 21-22 Ekim 2011*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012, s. 425-626 [ayrıca aynı müellif n *TALİD*'in bu sayısında yayınlanan yazısına bakılabilir -editör-].

müteşekkil olup güncel sorunların Kur'an ışığında vaaz-irşad üslubuyla ele alındığı bir içtimai/sosyolojik tefsir tarzındadır.¹⁷

Cumhuriyet devrine ait telif tefsirlerin sayısında en fazla artış 2000'li yıllarda gerçekleşmiştir. Meal yayımının da hızlı şekilde arttığı bu yılların başında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalı öğretim üyelerinden Bayraktar Bayraklı'nın *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri* adlı eseri yayımlanmaya başlamıştır. Toplam yirmi bir ciltten oluşan ve ilk cildi İşaret Yayınları tarafından (İstanbul, 2001), diğer ciltleri Bayraklı Yayınları tarafından yayımlanan bu eserin neşri 2007'de tamamlanmıştır. Hemen her sayfasında müellifin yeni, özgün ve orijinal şeyler söyleme gayretini yansıtan bu eserin ayırt edici özelliği tefsir adı altında çok kere indî mütalaalar ve mülahazaların dermeyan edilmiş olmasıdır.

2000'li yıllarda birçok tefsir daha neşredilmiştir. Bunlardan biri Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyelerinden Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrıncı, İbrahim Kâfi Dönmez ve Sadreddin Gümüş tarafından ortaklaşa telif edilen *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* adlı eserdir. Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından beş cilt hâlinde yayımlanan (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003) bu eser Cumhuriyet devri resmî tefsir geleneğinin şimdilik son halkası mesabesinde. Zira eserin başındaki takdim yazısına göre *Kur'an Yolu* halkın muhtelif vesilelerle Diyanet İşleri Başkanlığı'nın çağdaş ihtiyaçlara cevap verecek yeni bir Kur'an tefsiri hazırlatması talebi üzerine ortaya çıkmıştır. Takdim yazısının son paragrafında, "Elinizdeki tefsir, günümüz müslümanlarının ihtiyaçları göz önünde bulundurularak ve klasik tefsir birikiminden yararlanılarak hazırlanmış olan değerli bir çalışma olup uzmanlık alanlarında yetkin bilim adamlarından oluşan bir heyet tarafından kaleme alınmış olma gibi bir imtiyaz taşımaktadır" denilmesine ve hatta eserin Din İşleri Yüksek Kurulu üyeleri tarafından okunup tenkit süzgecinden geçirildiği belirtilmesine rağmen ilk baskıda çok ciddi maddi hataların bulunduğu görülmüş ve gerek bu hatalar gerekse Ehl-i Kitabın uhrevi konumuyla ilgili birçok tartışmalı yoruma mevzu teşkil eden Bakara 2/62 ve Müt'a nikâhıyla irtibatlandırılan Nisâ 4/24. âyetle ilgili yorumların tenkide uğraması sebebiyle eserin çok kısa zamanda gözden geçirilmiş ikinci ve üçüncü baskıları yapılmıştır. Buna rağmen eserdeki maddi hatalar bütünüyle giderilememiştir.¹⁸ Öte yandan ağırlıklı olarak didaktik bir dil ve üslup kullanılmasından dolayı eser bir

17 Müellif "Şifa Tefsiri" isimlendirmesini, "Hukuki, sosyal, siyasi, ekonomik, ahlaki, ferdi, ailevi, yönetim, üretim, tüketim vs. hastalıklarımıza şifa olur inancı ile adını İsrâ suresinin seksen ikinci ayetinden ilham alarak 'Şifa Tefsiri' diye isimlendirdim." şeklinde izah etmiştir. Bkz. Mahmut Toptaş, *Kur'an-ı Kerim Şifa Tefsiri*, İstanbul: Cantaş Yayınları, 1993, c. 1, s. 16.

18 Bu konuda geniş tenkit ve değerlendirme için bkz. Mustafa Öztürk, *Meal Kültürümüz*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2008, s. 161-233.

Kur'an tefsirinde bulunması gereken manevi sıcaklıktan mahrum kalmış, muhteva yönünden ise günümüz müslümanlarının hangi ihtiyaçlarını karşıladığı sorusunun cevabını da en azından bize göre muallâkta bırakmıştır.

Ali Küçük'ün *Besâiru'l-Kur'an* eseri de 2000'li yıllara ait tefsirler arasında zikredilmelidir. Uzun yıllar sohbet şeklinde süren ve ses kayıtları muhafaza edilen Kur'an derslerinin yazıya geçirilmiş şekli olan bu eser yirmi cilt olarak neşredilmiştir (Konya: Adım Matbaacılık ve Ofset, 2006). Müellifin sohbet hal-kasına katılan birçok kişinin, "Biz Kur'an'ı ve Kur'an üzerine yazılmış eserleri anlamıyoruz" şikâyeti üzerine kaleme alındığı belirtilen *Besâiru'l-Kur'an* asıl hedef kitlesinin avam olması hasebiyle ilmî nitelikte bilgi, görüş ve değerlendirmeler içermekten çok, herhangi bir müslümanın, "Rabbim bu ayette bana ne buyurdu?", "Kur'an benden ne talep ediyor?" gibi sorularına cevap verme hedefine yönelik bir vaaz ve irşad kitabı hüviyetindedir; bununla birlikte müellifin eserde kullandığı dilin yer yer ideolojikleştiği dikkat çekmektedir.

Tefsirle ilgili olarak 2000'li yıllarda ortaya çıkan bir diğer eser İskender Ali Mihr'e (İskender Erol Evrenosoğlu) aittir. En iyimser ifadeyle "mehdilik" iddiasında bulunan ve heretik eğilimleriyle tanınan Evrenosoğlu'nun bu eseri *Kelime Kelime Kur'an-ı Kerim Lafzı ve Ruhı* adını taşımaktadır. Eser 2004 yılında on dokuz cilt olarak yayımlanmıştır. Kur'an'daki kelimelerin tek tek Türkçe karşılıklarının verildiği eserde tüm âyetlerle ilgili izah bulunmamaktadır. Kur'an tefsiri olarak anılmasının hem ilmen hem dinen sakıncalı olduğunu düşündüğümüz eser müellifin indî ve bâtnî görüşleriyle meşbudur. Fâtiha sûresinin başındaki besmelenin izahı sadedinde zikredilen şu ifadeler "indî ve bâtnî görüşler" in mahiyeti hakkında yeterli fikir verecek niteliktedir:

Fâtiha Suresi insanların Sıratı Mustakîm'e, Allah'a ulaştırın yola nasıl ulaştıklarını açıklar. Bu yolun sonu ise Allah'ın Zat'ıdır. 7. kata ulaşan insan ruhu, 7. katın fetih kapısından içeriye girer. Bu kapı, altındandır. Zemin katta bulunan devrin imamının dergâhındaki altın kapının aynıdır. Zemin kattaki kapı dergâhtan çıkarak Sıratı Mustakîm'e ulaşmayı, 7. kattaki kapı ise Sıratı Mustakîm'den 7. katın içine girmeyi nasip kılar. İçeri girmek söz konusu olduğu için altın zincire kılıçla vurulması üzerine zincirin ikiye ayrılmasıyla altın fetih kapısının açılması ve ruhun 7. kata altın kapıdan girişi ile fetih gerçekleşir. Bu sebeple 7. kattaki bu altın kapıya fetih kapısı denir.¹⁹

2000'li yıllarda piyasaya çıkan bir diğer eser internet ortamındaki çeşitli sitelerde "sahte şeyh", "laik şeyh" gibi ağır tenkitlere uğrayan Metin Saruhan'a aittir. Sekiz cilt olarak yayımlanan ve *Asr-ı Saadet Kur'an-ı Kerim Türkçe Meali ve Tefsiri* (Erkam Matbaası, İstanbul 2002-2005) adını taşıyan eserin 2011 tarihli yeni baskısıyla ilgili tanıtım bültenindeki ifadeler göre, "Asr-ı

¹⁹ Bkz. <http://www.imamiskenderalimihir.com>.

Saadet; Kur'an-ı Kerim Tefsiri tasavvufî ve bâtinî olarak ilhamla yazılmış bir tefsir olup bu tefsirde kaynak olarak kişilerin fikirleri değil, bizzat ayetler gösterilmiştir". Ancak imlâ-i ilâhî mahsulü olduğu söylenen eserde ne manaya geldiği belli olmayan birçok sözde işârî yorum üretilmiş, üstelik bu tuhaf yorumlar çok bozuk bir Türkçeyle ifadelendirilmiştir.

Cumhuriyet dönemi tefsir edebiyatına kadınlar da katkıda bulunmuştur. Bunlardan biri, "Bilge Terzi" diye anılan merhum M. Sait Çekmegil'in kızı Semra Kürün Çekmegil, diğeri ise Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde vaize olarak görev yapan Neclâ Yasdıman'dır. Kur'an'ı anlayıp yorumlama hususunda bildik anlamda müfessir olmak gerekmediğini düşünen Semra Çekmegil'in eseri *Okuyucu Tefsiri* (Malatya: Step Ajans, 2006) adını taşımaktadır. Sekiz cilt olarak yayımlanan ve Kur'an'ın ilk yirmi sûresini muhtevî olan bu tefsir uzun yıllar boyunca kadınlar arasında süren Kur'an merkezli sohbetlerin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bizzat yazarın nitelemesiyle *Okuyucu Tefsiri* ilmî bir eser olmaktan ziyade, birçok müfessir ve mütefekkirin görüşlerini içeren bir derleme hüviyetindedir.²⁰

Yazar, mütevazı bir tavırla eserini, "Bu çalışma, ne bir müfessirlik ne de bir âlimlik iddiasının değil, Allah'ın lütfuna erme şevkiyle, uzun yıllar hanımlar arasında devam eden bir birlikteliğin ürünüdür; dolayısıyla anlayış ve derleyiştir. Kusurdan hâli değildir; senet, fetva ve nass hiç değildir."²¹ şeklinde tanıtmış olmakla birlikte İmam Gazalî referansını kullanarak Kur'an tefsirinde rivayete dayanma şartının yanlış olduğunu, herkesin kendi anlayış ve akli kudreti nispetinde Kur'an'dan dersler çıkarmasının caiz olduğunu söylemiş ve bu düşünceden hareketle Kur'an'ı okuyup anlama ve yorumlamanın kendisi için de pekâlâ caiz olduğuna işaret etmiştir. Eserde Elmalılı M. Hamdi Yazır, Hasan Basri Çantay, Celal Yıldırım, Mevdudî, Seyyid Kutub, M. Mahmud Hicazî ve Muhammed Esed gibi isimlerin eserlerinden istifade edilmiştir.²²

Hadis sahasında doktorası bulunan Neclâ Yasdıman'ın tefsirine gelince, iki cilt hâlinde yayımlanan ve tahriri hâlen devam etmekte olan bu eser *Kur'an Tahlilî Arapça Gramer Işığında Sözlük-Meal-Tefsir* (İzmir: Anadolu Matbaacılık, 2006) adını taşımaktadır. Yazarın önsözdeki ifadelerine göre eser başlangıçta meal, sözlük, kelime kelime anlam ve dilbilgisi tahliliyle sınırlı bir çalışma olarak başlamıştır. Ancak bazı âyetlerin öğrencileri "Ne demek isteniyor acaba?" tarzında zorlaması tefsir ihtiyacını doğurmuş ve bunun üzerine "açıklama" başlığı altında tefsire yer verilmiştir.²³ Tefsir kap-

20 Semra Kürün Çekmegil, *Okuyucu Tefsiri (Tefsîru'l-Kâri)*, Malatya: Step Ajans, 2006, c. 1, s. 9.

21 Çekmegil, *Okuyucu Tefsiri*, c. 1, s. 9.

22 Çekmegil, *Okuyucu Tefsiri*, c. 1, s. 10-16.

23 Neclâ Yasdıman, *Kur'an Tahlilî Arapça Gramer Işığında Sözlük-Meal-Tefsir*, İzmir: Anadolu Matbaacılık, 2006, c. 1, s. 11.

samında aktarılan bilgi ve görüşlerde sık sık Bayraktar Bayraklı'nın *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri* adlı eseri referans gösterilmiştir.

Yasdıman, eserindeki alıntı çokluğunu, “Kadınlarla ilgili araştırma yaptığımız mevzular hariç, mesuliyet korkusuyla ve eseri bir an evvel derse yetiştirmek düşüncesiyle çok mecbur kalmadıkça ilk iki ciltte kendi görüşlerimize yer vermedik” diye gerekçelendirmiş, ardından eserin telif amacını, “dolayısıyla bu eserin amacı tefsir yazmak değil, yalnızca meal, sözlük ve dilbilgisi tahlili yapmaktan ibarettir” şeklinde belirtmiştir. Bir diğer pasajda ise şunları zikretmiştir:

Bu eseri hazırlamaktaki temel amacım, öğrencilerime daha önce yine yirmi seneye yakın bir süredir okuttuğum Arapça ders notlarını bir araya getirerek oluşturduğum ve büyük ilgi ile karşılanan “Adım Adım Kur'an Dili” isimli Arapça gramer setinin tatbikatı olmak üzere Kur'an'ı baştan sona inceleyen ikinci adım olmasıdır.²⁴

Kur'an tefsiri olarak 2000'li yıllarda kaleme alınan bir diğer eser, İslamcı aktivist kimliğiyle tanınan ve 12 Eylül 1980 darbesi ile 28 Şubat sürecinde yargılanıp bir süre hapis yatan İhsan Eliaçık'ın *Yaşayan Kur'an* (İstanbul: İnşa Yayınları, 2007) adlı meal-tefsiridir. Üç cilt olarak yayımlanan bu eser müellifin dilinden aktarılan ifadelerle göre otuz yıllık okuma serüveni, kültürel birikim ve yaklaşık beş yıl süren yoğun bir çalışma temposu neticesinde ortaya çıkmıştır.²⁵

Eser, adından da anlaşılacağı gibi Kur'an'ı lisanî bir metin olarak değil, canlı bir metin olarak algılamayı ve bu algıyla anlayıp yorumlamayı öneren bir zihnin/zihniyetin ürünüdür. Esas itibarıyla Reşid Rıza'dan (ö. 1935) Seyyid Kutub'a (ö. 1966) kadar son dönem İslam dünyasında farklı tonlar ve varyantlarıyla temsil edilen sosyolojik/içtimai tefsir eğilimiyle çakışan ve aynı zamanda çok romantik bir tavrı da yansıtan bu zihniyet Kur'an mesajını modern çağa aktarma hedefine giden yolda birçoğu anakronizmin sebebiyet verdiği yol/yorum kazalarına uğramaktadır. Bu kazaların mahiyeti hakkında az çok bir fikir edinmek adına müellifin şu ifadelerini aktarmakta fayda vardır:

Kur'an, her çağın algılamalarına hitap edecek tarzda yeniden yorumlanmalıdır. Örneğin, “gebe develer salıverildiği zaman” ifadesini, “dilden dile” değil, “çağdan çağa” getirmek gerekir. Hayatında deve görmemiş bir adama “gebe develerin salverileceği bir günden” bahsetmek, diriye değil, ölüye hitaptır. Keza “çöl fırtınası”nı “Katerina” veya “Tsunami”, “Rum” (Roma) adını “Amerika” şeklinde yorumlamak, izah etmek, güncellemek, aktüel okumaya tabi tutmak gerekir. Hayatında çöl görmemiş bir adamı “çöl fırtınası” afetiyle uyarmak, diriye

24 Yasdıman, *Kur'an Tahlili*, c. 1, s. 111.

25 Osman Gerçek, “Kayserili Beş Çağdaş Müfessir 3. Recep İhsan Eliaçık”, 13.12.2011, <http://osmangercek.wordpress.com>.

değil, ölüye hitaptır. Kur'an'ın bir "ölü metin" veya "eskiçağlar söylemi" olmaktan çıkarılması için böyle bir çaba kaçınılmazdır.²⁶

Telif tarihi itibarıyla Cumhuriyet dönemindeki telif tefsirlerin son ikisi Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim dalı öğretim üyesi M. Sait Şimşek ile Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim Anabilim dalı öğretim üyesi Ömer Çelik'e aittir. Said Şimşek'in Beyan Yayınları tarafından beş cilt hâlinde yayımlanan eseri *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri* (İstanbul, 2012) ismini taşımaktadır. On yılı aşkın bir zaman zarfında telif edilen eserin kısa önsözünde müellif niçin böyle bir eser yazma ihtiyacı duyduğunu, "Kur'an, hayat kitabıdır; hayatı düzenlemek, yeniden rayına oturtmak için indirilmiştir. İndirilen önceki kitapların amacı da budur (...) Tefsirin amacı, Kur'an'ın indirilmiş olduğu amaç doğrultusunda olmalıdır. Tefsirim de bu özelliğe sahip olduğunu düşünüyorum." şeklinde ifade etmiş, tefsirin temel özellikleri hakkında da şunları söylemiştir:

Tefsirimi hazırlarken, çağımızda ve önceki dönemlerde yazılmış tefsirlere müracaat ettim. Okuyucuyu yorup meşgul etmemek için çoğu zaman müracaat ettiğim kaynakları isim olarak zikretmedim. Okuyucu tarafından ihtiyaç duyulacağını düşündüğüm yerlerde ise müracaat ettiğim kaynakları ismen zikrettim. Ekol ve şahıs olarak kimsenin etkisinde kalmadığımı düşünüyorum. Bugüne kadar okuduklarımdan ve hayattan edindiğim birikimimi Kur'an metniyle test ederek, bu metinden vus'atım miktarınca anladıklarımı yazdım. Günümüz insanının meşgalelerini göz önünde bulundurduğumdan, sözü uzatmaya gayret ettim. Bu nedenle birçok meselede genel okuyucuyu ilgilendirmeyen akademik tartışmalardan uzak durmaya çalıştım. Genel okuyucunun anlayabileceği bir dil kullanmaya özen gösterdim.²⁷

Ömer Çelik'in tefsirine gelince, *Hakk'ın Daveti Kur'ân- ı Kerim Meali ve Tefsiri* adını taşıyan bu eser Erkam Yayınları tarafından beş cilt olarak yayımlanmıştır (İstanbul, 2013). Osman Nuri Topbaş'ın teşvik ve telkiniyle kaleme alınan eserin tahrir müddeti altı yıl sürmüştür. Âyetlerin yorumunda klasik rivayet ve dirayet tefsirlerinden faydalanılmış, bunun yanında maneviyatı güçlendireceği düşüncesiyle sık sık Kuşeyrî, Mevlânâ Celeleddin-i Rûmî, Muhyiddîn İbnü'l-Arabî, İsmail Hakkî el-Bursevî gibi sûfilerden işârî-tasavvufî yorumlar aktarılmıştır. Diğer taraftan, münasebet düştükçe bilimsel(cı) yorum tarzında izahlar da yapılmıştır.²⁸

26 İhsan Eliaçık, *Yaşayan Kur'an Türkçe Meal-Tefsir*, İstanbul: İnşa Yayınları, 2007, c. 1, s. 14.

27 M. Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2012, c. 1, s. 10, [Müelli n önsözü].

28 İlahiyat akademiasından Hasan Elik ve Muhammed Coşkun'un hazırladığı *Tevhit Mesajı (Özlü Kur'an Tefsiri)* adlı eser de bu bağlamda zikredilebilir. Temmuz 2013'te yayımlanan bu eser ilk bakışta meal tarzında görünmekle birlikte mealden ziyade kısa-özlü tefsir ➡

Buraya kadar sözü edilen eserlerin yanı sıra internet ortamında Kur'an tefsiri olarak okuyucuya sunulan birtakım eserlerin varlığından da söz etmek gerekir. Bunlardan biri M. Sait Çekmegil'in oğlu Selami Çekmegil'in *Çoban Tefsiri* adlı eseridir. İnternet ortamında "Aktüel Tefsir" olarak da nitelendirilen bu eserin "Çoban Tefsiri" diye isimlendirilmesi Kur'an'ı anlayıp yorumlamak için mektep-medrese tahsili yapmak gibi bir ön şart bulunmadığı, selim fitrata sahip her insanın ve dolayısıyla her müslümanın onu pekâlâ anlayabileceği düşüncesine dayanır. Bu yüzden kendisini "çoban" olarak nitelendiren müellifin Kur'an'dan anladığı manaları başkalarına duyurmak amacıyla kaleme aldığını söylediği eserin hemen her satırında Kur'an'ın bir hayat kitabı olduğu, tefsirin de ilâhî mesajı hayata aktarmak maksadına matuf bir faaliyet olması gerektiği düşüncesi işlenir. Sözgelimi, Bakara suresinin başındaki elif-lâm-mîm harfleri hakkında şunlar söylenir:

Elif Lam Mim; şimdilik meselem değildir, benim. Ben dağdaki okumamış çoban gibiyim. O kadar derine gitmez ilmim. Bildiğimle hareket eder; bilmediğim, anlamadığım için sabrederim. Kalbimde eğrilik yoktur benim... Bilmediğim ardınca gitmem derim; işin prensibini öğrenmeye gayret ederim. Ama yine de bu üç harf ne ifade eder diye merak ederim. Sembol müdür? Sembolse, neyin sembolü? Beyzavi şöyle demiş; irdelemek değildir haddim. Güney Afrikalı Ahmet Deedat'ta görünce "19 meselesi"ne hamlettim. Ama daha sonra tutmazlıkları teşhis edince Hikmet'le onu "Kriter"de cerhettim. Geleceği bildirmek için ebced hesabı falcılık gibidir; bundan devamlı çekinirim.

Belki bu harflerle başlayan surelerin muhtevasını karşılaştırır, konuların genelindeki müşterekliği tespit edersem bir anlam çıkarabilirim miyim? Ne olur sanki onları olduğu gibi alsam da fazla kafa yormasam? Kur'an bir felsefe kitabı değil; bir hayat kitabı... O, açık bir kitap; hayatın kendisi kadar açık...

Hayatta da muammalar yok mu sanki? Allah'ın yarattığı tabiata ege men tüm yasalarla bütünleşen bu kitap, en az tabiat kadar bana açık... Daha ilk bakışta bana ihtar ediyor sanki: sana hitap eden şeyler üzerinde dur; pratik mükellefiyetlerini felsefi fantezilerine feda etme diyor.

---

hüviyetindedir. Bize göre eserin en özgün tarafı Kur'an'daki ilk, aslı ve tarihi manayı ortaya çıkarma konusunda azami hassasiyet gösterilmiş olunmasıdır. Bu husus eserin giriş kısmında, "Kur'an'ın lafızlarını birebir çevirmedik, her bir ayetin inzal edildiği ortamda nasıl anlaşıldığını ve uygulandığını anlamaya, vardığımız anlamı da Türkçe okuyucusunun en doğru şekilde anlayabilmesi için olabildiğince sade bir dille ifade etmeye çalıştık. Yaptığımız çevirinin, ayetin lafızlarıyla birebir örtüşmesine değil, buradan anlaşılan manayı en doğru şekilde yansıtmaya önem verdik. Bir cümleyi bir paragrafla, bir paragrafı bir cümleyle karşıladığımız yerler oldu" ifadeleriyle vurgulanmıştır. Bununla birlikte, bazı âyetler kelâmî ön kabullere sadakat ve çağdaş normların ilcaatını dikkate almak gibi saiklerle anlamlandırılmış ve böylece ilk/aslı anlam büyük ölçüde kayba uğratılmıştır. Hasan Elik-Muhammed Coşkun, *Tevhit Mesajı (Özlü Kur'an Tefsiri)*, İstanbul: Fikir Yayınları, 2013, s. 32.

Felsefi fantezilerin zevkine dalıp ta hayattan gafil olma; o zevkini yaşa ve hayata dal, diyor... Elif, Lâm, Mim, şimdilik meselem değildir, benim...²⁹

Evet, müellif Kur'an'ın pratik hayata atıfta bulunmayan ifadeleri hakkında "Şimdilik meselem değildir, benim" diyor; doğrudan pratik hayatla ilgili Kur'an ifadelerini ise kendi zihninde beliren düşüncelerle açıklama yoluna gidiyor. Bu açıklamalarında kimi zaman İngiliz yazar George Orwell'in (ö. 1950) kitaplarına atıfta bulunuyor, kimi zaman reel politikten örnekler veriyor, kimi zaman da *Kriter* dergisinde yazdığı yazıları tefsir sadedinde aktarma yoluna gidiyor ve sonuçta "Bendeniz çobanın Kur'an'dan anladıkları budur" diyor.

B. Nüzul Tertibine Göre Telif Edilmiş Tefsirler

Cumhuriyet Türkiye'sinde nüzul tertibine göre kaleme alınan tefsirler de mevcuttur. Tümü 2000'li yıllarda okuyucuyla buluşan bu eserlerden biri Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir anabilim dalı öğretim üyesi merhum M. Zeki Duman'ın *Beyânu'l-Hak: Kur'an-ı Kerim'in Nüzul Sırasına Göre Tefsiri* (Ankara: Fecr Yayınları, 2006) adlı eseridir. Üç cilt olarak yayımlanan bu eser mütedavil tefsir ve meallerin birçok açıdan eksik ve kifayetsiz olduğu tespitinden hareketle telif edilmiş ve bu çerçevede müellif temel hedefini maddeler halinde sıraladığı eksiklikleri gidermek şeklinde belirlemiştir.³⁰ Daha açıkçası müellif bu eseri telif ederken mütedavil tefsir ve meallerin Kur'an'ı bütüncül bir şekilde anlamayı mümkün kılamama, âyetleri bağlamlarından koparma, nüzul tertibini dikkate almama, sözü gereksiz uzatma ve birçok âyete yanlış mana takdirinde bulunma gibi sorunlardan arınmış bir ürün ortaya koymayı amaçlamıştır. Müellifin bu amaca ne ölçüde ulaştığı meselesi tartışmaya açık olmakla birlikte *Beyânu'l-Hak* en azından emek mahsulü olması hasebiyle dikkate değer bir eser niteliğindedir.

Nüzul tertibine göre yazılan ve tefsir adı taşıyan eserlerden biri de Şaban Piriş'e aittir. Dört cilt olarak yayımlanan ve *Kur'an Yolu İniş Sırasına Göre Anlam ve Tefsiri* (Kayseri: Arz Yayıncılık, t.y.) adını taşıyan bu eser önsöz, sunuş, giriş gibi hiçbir bölüm içermemekte, bilakis ilk cildin iç kapak sayfasından itibaren Alak suresinin tefsirine başladığı görülmektedir. Bununla birlikte, Osman Gerçek'in "Kayserili Beş Çağdaş Müfessir-5. Şaban Piriş" başlıklı yazısında bu tefsirin hangi saik ve yöntem üzerine yazıldığı hususunda müellifin dilinden şu ifadeler nakledilmektedir:

Sığ bilgilerimi tarihin derinliklerine dalarak, asr-ı saadete yolculuk ederek, kaynağından beslenmeye gayret ettim. Hem tarih okudum, hem dil okudum, hem de tefsir okudum. Hemen hemen bütün tefsirleri

29 M. Selami Çekmegil, *Çoban Tefsiri*, <http://www.beyaz.net>

30 M. Zeki Duman, *Beyanu'l-Hak Kur'an-ı Kerim'in Nüzul Sırasına Göre Tefsiri*, Ankara: Fecr Yayınları, 2006, c. 1, s. 11.

gözden geçirdim. En doğru anlamı, en doğru yaklaşımı yakalamaya çalıştım. Farklı görüşleri karşılaştırdım. Farklı yorumların nedenlerini anlamaya çalıştım. Sahabenin, tabiinin, tebe-i tabiinin tefsirini, dilbilimcilerin ve tarihçilerin bakış açısıyla yeniden değerlendirdim. Hadisçilerin, kelamcılarının, fıkıhçıların ayetlere dayalı yaklaşımlarını gözden geçirdim. Farklı tefsir ekollerinin ortak noktalarını yakalamaya ve hemfikir oldukları yorumları okuyucularla paylaşmaya gayret ettim. Okuyucuyu tarihin geçmiş tartışmaları içinde çıkmaz sokaklarda dolaşmaya terk etmemeye özen gösterdim.³¹

Gerçek'in yazısındaki diğer bazı ifadelerle göre Piriş *Kur'an Yolu* tefsirini mektupla uzaktan eğitim anlayışıyla binlerce kişiyi Kur'an'la buluşturan ve insanları Kur'an üzerinde düşünme ve araştırmaya yönlendiren, evlerin birer Kur'an okulu haline gelmesini hedefleyen bir 'eğitici tefsir' olarak hazırlamış ve ilk olarak herkesin kolaylıkla anlayabileceği bir formatta okuyucuya cüz cüz, mektupla fasikül fasikül ve nihayet dört cilt hâlinde sunmuştur. Yine zikri geçen yazıya göre on yıllık bir çalışmanın sonunda ortaya çıkan *Kur'an Yolu* tefsirini diğerlerinden ayıran en önemli özellik, Kur'an eğitimine yönelik olması ve herkesin kolaylıkla anlayabileceği sade, açık, anlaşılır ve akıcı bir üslupta kaleme alınmış olmasıdır.

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı gibi ilmî ve entelektüel bir çabanın ürünü olmaktan çok dinî bir gayretin hâsılası olan ve irşadı hedef alan bu eser genel çerçevede içtimai/sosyolojik tefsir kategorisinde değerlendirilebilir. Lakin tefsirde temel hedefi irşad ve eğitim şeklinde belirlemenin bazı âyetlere zorlama denebilecek anlamlar takdir edilmesi gibi bir sonuç doğurduğu da belirtilmelidir. Çünkü sosyolojik eğilimin/yönelimin temel karakteristiği her âyeti bugünün dünyasına nâzil olmuş gibi okuyup anlamak, dolayısıyla birçok âyeti ilk ve aslî anlamı bünyesinde barındıran tarihî nüzul bağlamından koparmaktır.

Nüzul sırasına göre telif edilen bir diğer eser Hakkı Yılmaz'ın *Tebyînu'l-Kur'an*'ıdır. On bir cilt olarak yayımlanan ve tam adı *Nüzul Sırasına Göre Tebyînu'l-Kur'ân İşte Kur'ân* (İstanbul: İşaret Yayınları, 2008-2010) olan bu eserin giriş kısmında müellif "tefsir" ismini taşıyan diğer bütün eserlerin dolaylı olarak Kur'an'ın kapalı, müşkil, müphem ifadeler içeren bir kitap olduğunu ima ettiğini, oysa Kur'an'ın tefsire muhtaç olmadığını, bu yüzden eserini tefsir değil tebyin diye adlandırdığını belirtmekte ve "tebyin" kavramının manasını, tuhaf bir benzetmeyle, kilerde ya da buzdolabında duran yiyeceğin yenilmek üzere hazır hâle getirilmesi gibi bir işlemlerle anlatmaya çalışmakta-

31 Osman Gerçek, "Kayserili Beş Çağdaş Müfessir-5. Şaban Piriş", 13.11.2011, <http://osmangercek.wordpress.com>.

dır.³² Bununla birlikte müellif müteşabihati “birbirinden güzel manalar içeren ve kim hangisini anlarsa anlasın bu anlamların hepsinin de doğru olduğu ayetlerdir”³³ şeklinde tarif ederken, Secde 32/4. âyette geçen “istivâ” kelimesiyle ilgili izahında müteşabih ve te’vil konusunda tam tersi şeyler söylemekte,³⁴ Kur’an’ın tefsire ihtiyacı yok şeklindeki en büyük iddiasını ise hurûf-ı mukattaanın ne anlama geldiğinin henüz bilinmediğini söylemekle büsbütün nakzettmektedir.³⁵

Bazı âyet gruplarının Mushaf tertibindeki yerinin yanlış olduğu ve bu tür yanlışların Kur’an’ın cem ve tertibiyle görevli sahâbilerden kaynaklandığı gibi delilsiz veya kesin olarak ispata muhtaç iddialar içermesi, ebced hesabına dayanan ve hatta sözde 19 mucizesine müspet atıflarla birçok aşırı yoruma yer verilmesi gibi illetlerle malul olan *Tebyînü'l-Kur’ân*’a tefsir değeri atfedilmesi en azından bize göre pek isabetli değildir.

İnternet ortamında (darulkitap.com) “Fahrettin Yıldız Tefsiri” adıyla okuyucuya sunulan eserde de nüzul sırası esas alınmıştır. Alak sûresiyle başlayıp Şuarâ sûresinde son bulan ve toplam kırk iki sûrenin tefsirini muhtevi olan eserde mümkün mertebe ilmî ölçütlere riayet ve ilmî bir dil kullanmaya özen gösterildiği fark edilmektedir. Tefsire konu olan âyet veya sûredeki belli başlı kavramlar hakkında kısa ve özlü açıklamalar içeren eserde kimi zaman dikkate değer izahlarda bulunulduğu da görülmektedir.

C. Konulu Tefsir Tarzında Telif Edilmiş Tefsirler

Cumhuriyet dönemindeki telif tefsirlerin önemli bir kısmı konulu tefsir tarzındadır. Modern dönemde “et-tefsîru’l-mevdûî” diye ifade edilen ve herhangi bir konunun Kur’an bütünlüğü içinde alınması, belli bir konuya ait tüm âyetleri bir araya toplayıp nüzul tertibini dikkate alarak Kur’an’ın o konu hakkında ne dediği ve ne demek istediğinin tespit edilmesi şeklinde tanımlanan konulu tefsirin klasik dönemlerde de örnekleri mevcuttur. Sözelimi Kur’an’daki kıssalar, meseller, fikhî hükümler gibi farklı konulara dair yazılan klasik eserler bir tür konulu tefsir hüviyetindedir. Bu açıdan bakıldığında Konyalı Mehmed Vehbi’nin *Ahkâm-ı Kur’âniyye* adlı eseri Cumhuriyet dönemine ait ilk konulu tefsir olarak zikredilebilir. Kur’an’daki fikhî hükümlerle ilgili âyetlerin tefsirine dair olan bu eserde toplam 482 hüküm ele alınmış ve konular alfabetik sıraya göre işlenmiştir. *Hülâsatü'l-Beyân* tefsirindeki gibi bu eserde de geleneksel anlayışa sadık kalan ve bu tavrıyla dinî geleneği korumaya çalıştığı anlaşılan müellif Kur’an ahkâmını tefsir ederken, ilgili diğer âyetlere

32 Hakkı Yılmaz, *Nüzul Sırasına Göre Tebyînü'l-Kur’ân*, İstanbul: İşaret Yayınları, 2008, c. 1, s. 10-11.

33 Yılmaz, *Tebyînü'l-Kur’ân*, c. 1, s. 13.

34 Yılmaz, *Tebyînü'l-Kur’ân*, c. 8, s. 22.

35 Yılmaz, *Tebyînü'l-Kur’ân*, c. 6, s. 325.

atıfta bulunmasının yanında hadisleri ve mezhep imamlarının farklı görüşlerini de zikretmiş ve sonunda ilgili âyetin/âyetlerin içerdiği inanç, ibadet, ahlâkla ilgili hükümleri özetlemiştir.

Cumhuriyet devrinin ilk konulu tefsir örnekleri arasında Said Nursî'nin (ö. 1960) *Şualar, Lem'alar, Sözler ve Mesnevî-i Nûriyye (el-Mesneviyyü'l-Arabiyyü'n-Nûrî)* gibi eserleri de sayılabilir. Çünkü bu eserlerde ağırlıklı olarak Kur'an âyetleri ışığında iman, ibadet ve ahlak esasları işlenmektedir. Mesela *Şualar* Kur'an'ın i'cazı, âyetlerin hikmetleri ve Allah'ın varlığı gibi konulara dairdir. *Sözler*'de başta iman olmak üzere ibadet ve ahlak esasları işlenir. *Mesnevî-i Nûriyye* ise ağırlıklı olarak âyetler ışığında isbât-ı vâcib delilleri ve tevhidle ilgili konuların izahını muhtevidir. Bütün bu eserlerde materyalizm ve pozitivizm gibi inkârcı akımlara karşı halkın dinî inançlarının korunması ve Kur'an'ın modern bilimsel teorilerin etkisindeki modern çağ insanının anlayacağı biçimde yorumlanması hedeflenir.³⁶ Buna mukabil Nursî'nin *Sikke-i Tasdîki Gaybî* gibi bazı eserlerinde bilimsel(cil) yorumlarla harmanlanmış bir Bâtınlık eğilimi de tespit edilebilir. Bir örnek vermek gerekirse Nursî anılan eserinde, Nûr 24/35. âyetle ilgili olarak şunları zikretmiştir:

Meselâ, “zeytûnetin lâ şarkıyyetin velâ garbiyyetin” cümlesi der: “Nasıl ki elektriğin kıymetli mal, ne şarktan, ne de garptan belirlenmiş bir mal değildir. Belki yukarıda, cevvi havada rahmet hazinesinden, semavat tarafından iniyor. Her yerin malıdır. Başka yerde aramağa lüzum yoktur” der. Öyle de manevi bir elektrik olan Resâil-in Nur dahi ne şarkın mâlûmatından, ulûmundan ve ne de garbın felsefe ve fûnunundan gelmiş bir mal ve onlardan iktibas edilmiş bir nur değildir. Belki semavi olan Kur'an'ın şark ve garbın fevkindeki yüksek mertebeye-i arşîsinden iktibas edilmiştir. Hem meselâ: “yekâdü zeytuhâ yudfü velev lem temseshu nâr” cümlesi, mâna-yı remzîyle diyor ki: “Onüçüncü ve ondördüncü asırda semâvî lâmbalar ateşsiz yanarlar, ateş dokunmadan parlarlar. Onun zamanı yakındır.” Yani, bin iki yüz seksen tarihine yakındır. İşte, bu cümle ile nasıl ki elektriğin hilâf-ı âdet keyfiyetini ve geleceğini remzen beyan eder. Aynen öyle de mânevî bir elektrik olan Resâil'in-Nûr dahi gayet yüksek ve derin bir ilim olduğu halde, külfet-i tahsile ve derse çalışmağa ve başka üstadlardan taallüm edilmeğe ve müderrisinin ağzından iktibas olmaya muhtaç olmadan herkes derecesine göre o ulûm-u âliyyeyi, meşakkat ateşine lüzum kalmadan anlayabilir, kendi kendine istifade eder muhakkik bir âlim olabilir. Hem işaret eder ki, Resâil'in-Nûr müellifi dahi ateşsiz yanar, tahsil için külfet ve ders meşakkatine muhtaç olmadan kendi kendine nurlanır, âlim olur. Evet bu cümlenin bu mu'cizane üç işârâtı elektrik ve Resâil-i Nur hakkında hak olduğu gibi, müellif hakkında dahi ayn-ı hakikattir. Tarihçe-i hayatını okuyanlar ve

36 Alpaslan Açıkgenç, “Said Nursî”, *DİA*, İstanbul 2008, c. 35, s. 568-569.

hemşehrileri bilirler ki İzhar kitabından sonraki medrese usûlünce onbeş sene ders almakla okunan kitapları Resâil-i Nur müellifi yalnız üç ayda tahsil etmiş. Hem nasıl ki bu cümlelerin mânevî münasebet cihetinde kuvvetli ve letâfetli bir işaret var; öyle de cifrî ve ebcedî tevâfukiyle hem elektriğin zamn-ı zuhurunun kurbiyetini, hem Resâil-i Nur'un meydana çıkması, hem de müellifinin velâdetini remzen haber veriyor. Bir lem'a-i i'caz daha gösterir. Şöyle ki: "Yekâdû zeytuhâ yudû"nun makamı, bin ikiyüz yetmiş dokuz olup, "velev lem temseshü nârün" kısmı ise, iki tenvin, iki "nun" sayılmak cihetiyle bin ikiyüz seksen dört ederek hem elektriğin taammümünün kurbiyetini, hem Resâil-i Nûr'un yakınlığını, hem on dört sene sonra müellifinin velâdetini "yekâdû" kelime-i kudsiyesiyle mânen işaret ettiği gibi, cifir ile de tam tamına aynı tarihe tevâfukla işaret eder.³⁷

Bu yorumların kabul edilebilir olmadığı izahından varestedir.

Bu istitrattan sonra asıl konuya dönersek, 1960'lı yıllarda da konulu tefsir tarzında eserler neşredilmiştir. Daha önce de kısaca işaret edildiği üzere H. Tahsin Emiroğlu'nun "Esbab-ı Nüzul Kur'an Ayetlerinin İniş Sebepleri ve Tefsirleri" (Konya: Yeni Kitap Basımevi, 1965) adlı eseri bir tür konulu tefsir niteliğindedir. Bu eserin önsözündeki ifadelerle göre müellif Kur'an'daki âyetler ve sûrelerin sebep-i nüzullerine dair müstakil bir telif eser bulunmaması ve dolayısıyla bu alanda boşluk olması nedeniyle böyle bir eser meydana getirmiştir. Yine müellifin ifadelerine göre, "bir ayet-i celile hakkında çeşitli sebep-i nüzuller varsa kuvvetli olanlarla yekdiğerinden farklı olanlar alınmış ve birbirine benzeyenlerden biri alınmış, zayıf olanlarla diğerleri kitaba alınmamıştır. Bunlardan başka nüzul sebepleri açık olmayıp da manasından sebep-i nüzülü anlaşılan ayet-i celileler de kitaba alınarak sebep-i nüzülü izah edilmiştir. Ancak sebep-i nüzulleri malum olmayan ve manasından da sebep-i nüzulleri anlayamayan ayetler kitabın muhteviyatının dışında kalmıştır."³⁸

Eserde sebep-i nüzulleri bilinen âyetler bağlamında rivayet malzemesine yer verilmekle kalmamış, aynı zamanda ilgili âyetlerin tercüme ve tefsirleri de yapılmıştır. Bununla birlikte eser müellif tarafından, "bir tefsir kitabı değil, bir esbab-ı nüzul kitabı"³⁹ olarak tanımlanmıştır. Celal Yıldırım'a ait olan ve 1971-1972 yıllarında İstanbul'da iki cilt olarak yayımlanan *Kur'an Ahkâmı ve Mezhep İmamlarının Görüş Farkları* adlı eseri de konulu tefsir kategorisinde zikredilebilir. Fıkhî hükümlerle ilgili âyetlerin tefsirini muhtevi olan eserde hadis ve rivayet malzemesinin yanında mezhep imamlarının farklı görüş ve içtihatlarına da yer verilmiştir.

37 Said Nursî, *Sikke-i Tasdîki Gaybî*, İstanbul: Sözler Yayınevi, 1980, s. 63-64.

38 Hasan Tahsin Emiroğlu, *Esbab-ı Nüzul Kur'an Ayetlerinin İniş Sebepleri ve Tefsirleri*, Konya: Yeni Kitap Basımevi, 1965, c. 1, s. 16-17.

39 Emiroğlu, *Esbab-ı Nüzul*, c. 1, s. 17.

Konulu tefsir tarzındaki eserlerin en kapsamlısı Süleyman Ateş'in *Kur'an Ansiklopedisi* (Kuba: Kur'an Bilimleri Araştırma Vakfı, İstanbul trs.) adlı eseridir. Otuz ciltlik bu eser müellifin *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*'nde dağınık şekilde işlenen konuları alfabetik sıraya göre ve daha sistematik biçimde okuyucuya sunmak amacıyla hazırlanmıştır. Önsözdeki ifadelerle göre, "çeşitli konular Kur'an'ın çeşitli surelerine serpiştirilmiş vaziyettedir. Bir tek konunun bütün boyutlarını öğrenmek için bütün tefsiri [Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri] gözden geçirmek gerekir. Buna da herkesin vakti olmaz. Bundan dolayı Kur'an'ın çeşitli konularını, alfabetik bir sıra ile inceleyen bir esere ihtiyaç vardı. Tefsiri okuyan bir bilim adamı da böyle bir eserin yazılmasına ihtiyaç bulunduğunu bize hatırlatmış: 'Acaba bu tefsiri konularına göre yeniden yazamaz mısınız? O zaman Kur'an üzerinde araştırma yapacaklar için büyük bir kolaylık sağlamış ve böylece çok büyük bir hizmet gerçekleştirmiş olursunuz.' demişti. İşte bu ihtiyacı karşılamak ve bu alanda bir boşluğu daha doldurmak üzere, Arapça 'et-Tefsîru'l-mavdû'i' denilen konulu Kur'an Tefsirine başlamış ve 2003 senesinde bitirmiş bulunmaktayız. Kur'an'da konuların ele alınıp açılımı bakımından sure ve ayetlerin iniş tarihi, yani nüzul sırası çok önemlidir. Çünkü Kur'an, önce bir konuya kısa işaretler yapar, bu veciz ifadeler veya işaretler, daha sonra inen surelerde değişik söylemlerle açılım gösterir. Bu tespit edildiği takdirde Kur'an düşüncesinin gelişme seyri daha iyi anlaşılır ve mesajın ruhunu, doğrultusunu, temel amacını daha iyi kavramak mümkün olur."⁴⁰

Ana başlıklarıyla yaklaşık 1200 maddeye ulaşan, alt başlıklarıyla 2000 maddeyi aşan eserdeki konular/kavramlar alfabetik sırayla ele alınmış ve Kur'an'da geçen kelimeler ve kavramların yanı sıra acbü'z-zeneb, deccal gibi Kur'an dışı kavramlar ile itikad ilimleri, müdarabe şirketi, mehdilik, piyango, din ve vicdan özgürlüğü, kadın hakları gibi gerek kelami, gerek fikhî, gerek güncel-aktüel içerikli konular ve kavramlara da eserde yer verilmiştir.

Konulu tefsir çalışmaları arasında Ahmed Kalkan'ın *Kavram Tefsiri* adlı eseri de zikredilebilir. Kendisine ait ahmedkalkan.org adlı internet sitesinde yer alan ve aynı zamanda on cilt hâlinde yayımlanan (İstanbul 2011) bu eserde Kur'an'daki belli başlı kavram ve konular farklı yönleriyle işlenmiş ve her kavramın/konunun ardından istifade edilen/edilmesi gereken kaynaklar zikredilmiştir. İlk bakışta eserin ismi ilmî bir ciddiyet ve hüviyeti ima etse de içeriğe göz atıldığında bilhassa siyasal-radikal İslamcı eğilimin öteden beri ön planda tuttuğu hüküm-hâkimiyet, şura, cihad, hak-bâtul, bel'am gibi kavramlar altında sekteryan ve aynı zamanda vulgarize/amiyane bir dil ve üslup kullanıldığına tanık olunur. Mesela, hüküm/hâkimiyet kavramıyla ilgili açıklama-

40 Süleyman Ateş, *Kur'an Ansiklopedisi*, İstanbul: Kur'an Bilimleri Araştırma Vakfı, 1998, c. 1, [Önsöz].

larda demokrasinin mahiyeti hakkında, “Demokrasi Oyunu: “Ver oyunu, gör oyunu!” “Kim daha çok oy alıyor/oy alıyor?” “Oy, oy!” diye halktan rey dilenenler, iş başına geçtiklerinde halkı “of, of!” diye inletirler. Buna rağmen oyun devam eder. Demokrasi sayesinde insan, ısırıldığı delikten bir değil; on kez ısırılır. Tahterevallidir demokrasi; partilerin biri iner, biri çıkar. Ama bu tahterevallinin üzerine binilip oturulan yerinde gıcırdayan tahta kalas değil; inleyen halk vardır.” gibi ifadeler kullanılır. Daha ziyade Seyyid Kutub (ö. 1966), Mevdûdî (ö. 1979), Yusuf Kerimoğlu (Hüsnu Aktaş) gibi isimlerin eserlerine atıfta bulunulan *Kavram Tefsiri*'nin “Bel'am” (Kitap Bilgisine Rağmen Azgınlaşan Kimse) maddesinde ise Diyanet İşleri Başkanlığı hakkında şu ağır ifadeler yer alır:

Televizyon veya radyo programlarında rastlamışsınızdır. İnanç dünyası veya kandil gecelerinde yapılan programlarda hiç yeri değilken bazı kimselere dua edilir. Ölmüş gitmiş ve dine de pek inanmayan kimselere dua edip dururlar. Bu duaları yapanların çoğu da, yağcılığ ve dalkavukluğu meslek edinmiş, kravath, göbekli Diyanet memurlarıdır. Aslında, hoca denilen bu görevliler, devletin temel ilkesi olan laikliğe ters düştiklerinin, ona leke sürdüklerinin farkında bile değildirlere. Ama alan memnun, satan memnun; laiklik de, acıkınca yenilen helvadan bir put değil mi?

İlahiyat fakülteleri bünyesinde görev yapan ve ağırlıklı olarak tefsir ve kelam alanlarında uzmanlaşan akademisyenler ile Kur'an-tefsir sahasında çalışmalar yapan araştırmacı yazarların genellikle “Kur'an'da” ya da “Kur'an'a Göre” ismiyle başlayan kitap ve tez çalışmaları da birer konulu tefsir hüviyetindedir. Telifleri 1980 sonrasına rastlayan bu çalışmalarda, genellikle ele alınıp incelenen konu veya kavramın Kur'an'da ne anlama geldiğini değil, geleneksel kabullerin dayattığı anlama gelmediğini ortaya koyma hedefinin bulunduğu rahatlıkla söylenebilir.⁴¹

Son olarak, Cumhuriyet dönemine ait tefsir edebiyatı bağlamında sûre ve âyet tefsirlerinden de söz etmek gerekir. Osmanlılar devrinde de rağbet gören bu telif tarzının örnekleri arasında meşhur Nakşibendî-Hâlidî Şeyhi Mahmut Sami Ramazanoğlu'nun (ö. 1984) *Fatiha Suresi Tefsiri* (İstanbul: 1985), *Bakara Suresi Tefsiri* (İstanbul: Erkam Yayınları, 1985), *Yûnus ve Hûd Sureleri Tefsiri* (İstanbul: 1984), *Tefsir-i Sûre-i Yûsuf* (İstanbul: Erkam Yayınları, 1985), *Bedir Gazvesi ve Enfâl Suresi Tefsiri* (İstanbul: Erkam Yayınları, 1985) adlı eserleri zikredilebilir. Çok önemli bir kısmı İlahiyatçı akademisyenler tarafından kitap ve tez çalışması olarak hazırlanan sûre ve âyet tefsirleri de bu kapsama dâhil edilebilir.

41 Ömer Özsoy, “Türkiye’de Kur’an Hermeneutiği Tartışmaları: Bir Soykütüğü Denemesi”, [*Tefsire Akademik Yaklaşımlar* içinde], eds. Mehmet Akif Koç-İsmail Albayrak, Ankara: Otto Yayınları, 2013, c. 2, s. 229-230.

II. Tefsir Literatürünün Genel Tasnif ve Tahlili

Cumhuriyet dönemi tefsir edebiyatı gerek telif gerekçeleri gerek içerikleri itibarıyla çeşitlilik arz eder. Telif gerekçeleri açısından bakıldığında kimi tefsirlerin klasik literatürdeki ilmî ve dinî mirası Türkçeye aktarma, böylelikle geleceğe koruma ve geleceğe taşıma maksadıyla, kimi tefsirlerin vaaz ve irşad maksadıyla, kimi tefsirlerin modern durumun ortaya çıkardığı sorunlara Kur'an'dan cevaplar bulma ve aynı zamanda Kur'an'ı doğrudan doğruya bugünün dünyasına konuşturma çabasıyla, kimi tefsirlerin de siyasal İslamcılık denilen düşünce çizgisinde ağırlıklı olarak ideolojik saiklerle telif edildiği görülür. Bunlardan başka maksatlar ve saiklerle telif edilmiş tefsirler de mevcuttur. Sonuçta Cumhuriyet dönemindeki telif tefsirlerin ortaya çıkış hikâyeleri çok çeşitlidir ve bu çeşitlilik eserlerin dil ve muhtevasında da kendini gösterir. Muhteva tahlili yapıldığında Cumhuriyet dönemi tefsir edebiyatının/literatürünün esas itibarıyla birkaç yönelimi yansıttığı fark edilebilir ve bu yönelimler geleneksel, bilimsel/ilmî, tasavvufî/işârî, sosyolojik/içtimai ve eklektik başlıklar altında ele alınabilir. Bu bağlamda, tefsir kimliğiyle yayımlanan bazı eserlerin hiçbir başlık altında tasnife elverişli olmadığını da belirtmek gerekir.

A. Geleneksel Yönelim

Cumhuriyet dönemindeki tefsirlerden bir kısmı klasik ve geleneksel çizgiyi yansıtır. Bu kategorideki tefsirlerin başında Mehmed Vehbi Efendi'nin *Hülâsatü'l-Beyân*'ı yer alır. Müellif eserini telif gerekçesi hakkında sarıh bir beyanda bulunmamış olsa da, isminden ve muhtevasından anlaşılacağı üzere *Hülâsatü'l-Beyân* klasik Sünnî tefsir literatürünün bir nevi seçme ve özetleme yöntemiyle modern döneme aktarılmasından ibarettir, denebilir. Eserde hemen tamamıyla geç dönem Sünnî kaynakların kullanılması, klasik ve modern dönemlerde müfessirlerin kendisine kayıtsız kalamadığı Zemahşeri'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf*'ına neredeyse hiç atıfta bulunulmamış olması, müellifin esas amacının geleneksel tefsir mirasını bugüne taşıma ve yaşatmaya matuf olduğunu göstermesinin yanında, Ehl-i sünnet yorumuna sadakat hususunda da gösterdiği ciddi bir duyarlılığa işaret etmektedir.

Hülâsatü'l-Beyân tefsiri orijinal olmadığı yönünde tenkitlere uğramıştır. Bu yöndeki tenkitlere göre müellif Kur'an'ı tefsir edecek seviyeye ulaşmış bir âlimden beklenen yorumlar yapmaktan kaçınmış, genelde nakillerle yetinmiştir.⁴² Bir tefsirde bulunması gereken sağlam dil, akıcı üslup, kelimelerin ince ve özlü anlamlarının açıklanması, düzgün tercüme, âyetlerdeki manaya ilişkin doyurucu tahliller yapılması ve orijinal sonuçlara ulaşılması gibi özelliklerden pek azını bu tefsirde bulmak mümkündür. Mevcut bulunanlar da kaynak olarak kullanılan tefsirlerden menkuldür. Bu kusurlarına rağmen, üstelik dili de

42 Akdemir, "Cumhuriyet Döneminde Yayımlanan Türkçe Telif ve Tercüme Tefsirler Üzerine Bir Değerlendirme", s. 26.

ağır olduğu hâlde eser halk tarafından çok sevilmiş ve tutulmuştur.⁴³

Elmalılı'nın *Hak Dini* tefsiri de önemli ölçüde geleneksel çizgiyi yansıtır tarzdadır. Ancak bu eser geleneksel medrese ulûmunun yanında mektep funûnuna da çok sık atıflar içermesi hasebiyle *Hülâsatü'l-Beyân*'dan farklıdır. Ayrıca, *Hak Dini* felsefî burhandan tasavvufî irfana, bilimsel yorumlardan sosyolojik ve psikolojik tahlillere kadar çok zengin bir muhtevaya sahiptir ve bu hususiyetinden dolayı eklektik olarak da değerlendirilebilir. Bununla birlikte eserin baskın karakteri, temel referansların gelenekten tedarik edilmesidir. Esas itibarıyla *Hak Din*'nin telifinde de Sünnî geleneği muhafaza gayretini fark etmek mümkündür. Hatta Sünnî geleneği muhafazanın müellif açısından ifası zorunlu bir görev olduğu bile söylenebilir. Çünkü eserin mukaddimesinde belirtildiği üzere, dönemin Diyanet İşleri Riyaseti ile müellif Elmalılı arasında yapılan yedi maddelik sözleşmedeki kayda göre âyetlerdeki dinî, şer'î, hukukî, içtimai ve ahlâkî hükümler itikatta Ehl-i sünnet, amelde Hanefî mezhebine göre açıklanacaktır.⁴⁴ Bu yüzden eserde kelâmî konularla ilgili âyetler genel Ehl-i sünnet itikadına uygun şekilde izah edilmiş, ekoller arasındaki tartışmalara girilmemiştir. Ayrıca, Sünnî izahlarda ekol anlayışına bağlı kalmak yerine bazen Selefiyye, bazen Mâtüridiyye, çoğu zaman da Eş'âriyye paralelinde görüşler serdedilmiştir. Bu tespitten hareketle *Hak Dini* tefsirinin Ehl-i sünnet içerisinde de gelenekçi eğilimi yansıttığını söylemek ve bunu da Osmanlı medreselerinde itikat ağırlıklı Eş'ârî kelâmının okutulmasına, dolayısıyla Osmanlı coğrafyasında İmam el-Mâtüridî (ö. 333/944) ve Mâveraünnehr Türk ulemasının gereken ilgiyi görmemiş olmasına bağlamak mümkündür.

Müellif akaid sahasında Mâtüridiliği ön plana çıkarmamış olmasına mukabil bilgi, görüş ve değerlendirme açısından tefsirinin en güçlü yönlerinden birini oluşturan fıkhîta, sözleşmedeki ilgili madde uyarınca Hanefî geleneğe ait görüşleri tercih etmiş, diğer fikhî mezheplerin görüşlerine ise ancak mukayeseli izah çerçevesinde yer vermiştir. Öte yandan, fikhî meselelerde salt nakilde bulunmakla yetinmeyen müellif kimi zaman kendi tercihlerini de belirtmiştir. Nitekim üç günlük (on sekiz saatlik) sefer müddetinin hesaplanmasında yaya veya deve yürüyüşünün her devirde ve her yol için geçerli bir mesafe birimi teşkil etmeyeceğini, bu mesafenin her dönemde ve her yolda yaygınlaşarak mutad hâle gelmiş ulaşım vasıtalarının süresine göre belirlenmesi gerektiğini, buna göre sözgelimi Eskişehir-İstanbul arası yolculukta en yaygın vasitanın tren olduğu bir dönemde yolculuk on sekiz saat sürmediğinden bu yolu trenle kat eden kimsenin seferî sayılmayacağını söylemesi, ciddi tartışmalara yol açmıştır.⁴⁵

43 Mehmet Sofuoğlu, *Tefsire Giriş*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981, s. 370; İsmet Ersöz, "Hülâsatü'l-Beyân", *DİA*, İstanbul 1998, c. 18, s. 320.

44 Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul: Eser Neşriyat, 1979, c. 1, s. 19-20.

45 Bu tartışmaların ortaya çıktığı sırada Diyanet İşleri başkan yardımcısı olan Ahmed Hamdi ➡

Sonuç olarak Elmalılı'nın *Hak Dini* tefsiri, uluslaşmakta olan Türk toplumu kendi dilinde bir Kur'an metnine ve tefsirine sahip kılmak gayesiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin siparişi üzerine yazılmıştır. Bu vasfına rağmen *Hak Dini* tefsirinin kendisine varlık veren politik konjonktüre karşı büyük ölçüde ödünsüz olduğunu söylemek mümkündür. Tarihi geçmişi Cumhuriyet öncesine uzanan ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında da ciddi kalem münaakaşalarına ve tartışmalara konu olan Türkçe Kur'an ve ana dilde ibadet gibi meseleler karşısında Elmalılı'nın özellikle tefsirin giriş kısmında ortaya koyduğu tavır takdire şayandır. Cumhuriyet dönemine ait en ciddi tefsir çalışması olma vasfını halen koruyan ve haklı bir saygınlığa sahip olan *Hak Dini* hiç bir dindar çevrenin sansürüne uğramaksızın referans değerini korumuş ve bugüne kadar, akademisyenler de dâhil olmak üzere Kur'an'a ilgi duyan herkes için temel bir başvuru kaynağı olmuştur.⁴⁶

Geleneksel tefsir eğiliminin bir diğer örneği, Ömer Nasuhi Bilmen'in *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsiri* adlı eseridir. Eserinin mukaddimesinde, "acizleri kendi namıma tefsir ve tercüme yazacak bir iktidara malik olamadığımı itiraf ederim. Ancak bir hayli din kardeşlerimizin arzularına binaen Kur'an-ı Kerim'in meâl-i âlisine ve muhtasarca izahına dair bu eseri birçok muktedir âlimlerimizin tefsirlerinden istifade etmek üzere yazmaya cüret ettim"⁴⁷ diyen müellif bu ifadelerine yansıyan tevazusunu tefsirine de yansıtmiş ve âyetlerin tefsirinde kendisini ön plana çıkarmak yerine "müfessirlerin beyanına göre", "tefsirlerde beyan olunduğu üzere", "rivayete nazaran", "müfessirlerin rivayetlerine göre" gibi klişe ifadelerle nakilde bulunmayı yeğlemiştir.

Bu bağlamda denilebilir ki Mehmed Vehbi Efendi ve Ömer Nasuhi Bilmen'in tefsirleri Sünnî geleneği avam (alt kültür) düzeyinde yaşatma gayretini yansıtırken, Elmalılı'nın tefsiri aynı şeyi havas (üst kültür) düzeyinde gerçekleştirmeyi hedeflemiş gözükmektedir. Bu yüzden Mehmed Vehbi Efendi'nin *Hülâsatü'l-Beyân*'ı okuyucuyla buluştuğu dönemde geniş ölçekli rağbet görmesine mukabil Elmalılı'nın *Hak Dini* tefsiri böyle bir ilgiye mazhar olamamış ve bu durum Elmalılı tarafından, "Benim tefsir hocanın tefsirine göre bakir mazmunlar, ince ilmî ve felsefî neşelerle dolu olduğu halde yine o

---

Akseki konuyla ilgili itirazları bir mektupla hocası Elmalılı'ya aktararak açıklama ricasında bulunmuş, Elmalılı da kendisine şahsen ya da Diyanet vasıtasıyla yapılan itirazları incelemiş ve Akseki'ye gönderdiği uzun bir mektupta bu itirazları yer yer hicivli ve satirik ifadelerle cevaplandırarak kendi görüşünü savunmuştur. Daha sonra bu mektubun sefer bahsiyle ilgili bölümü *Hak Dini*'nin 8 ve 9. ciltlerinin baş tarafında yayımlanmıştır.

46 Özsoy, "Türkiye'de Kur'an Hermeneutiği Tartışmaları: Bir Soykütüğü Denemesi", [*Tefsire Akademik Yaklaşımlar* içinde], c. 2, s. 227.

47 Ö. Nasuhi Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1964, c. 1, s. 5.

rağbette... Allah'ın ona bir lütfu bu!" diye ifade edilmiştir.⁴⁸ Ne var ki *Hülâsatü'l-Beyân* tefsiri ilerleyen zamanlarda bilhassa ilmî ve akademik çevrelerde pek ilgi görmemiş, Elmalılı'nın tefsiri üzerine onlarca yüksek lisans ve doktora tezi hazırlanırken *Hülâsatü'l-Beyân* ancak bir-iki yüksek lisans tezine konu olabilmıştır. Benzer şekilde Bilmen'in tefsiri de avamın hem dinî inanış ve anlayışla ilgili genel kabulleri hem de ortalama bilgi ve kültür seviyeleri dikkate alınarak yazılmış olmakla birlikte, gerek dildeki arkaiklik ve yavanlık, gerekse yayım aşamasındaki özensizlikten kaynaklanan maddi hatalardaki fazlalık vb. kusurlar eserin tozlu raflarda kalması gibi menfi bir sonuca müncer olmuştur.⁴⁹

Geleneksel çizgiyi temsil eden ve belki de Cumhuriyet dönemine ait tefsirler arasında Ehl-i sünnet itikadını savunma hususunda en başta zikredilmesi gereken bir diğer eser, müellif olarak Mahmud Ustaosmanoğlu'na atfedilen ve fakat gerçekte İsmail Ağa cemaatinin önde gelen isimlerinden müteşekkil bir komisyon tarafından telif edilen *Rûhu'l-Furkân* tefsiridir. Bu eser de hemen tamamıyla klasik Sünnî tefsir ve hadis kitaplarından derleme yoluyla meydana getirilmiş ve âyetlerin izah kısmında sık sık, "Tefsîr-i Kebir'de zikredildiğine göre", "Âlûsî tefsirinde zikredildiğine göre" gibi ifadelerle yer verilmiştir. Bazı ciltlerde ise ağırlıklı olarak Âlûsî'nin *Rûhu'l-meânî*'si, Hindistanlı âlim ve sufi Senâullah Pânipetî'nin (ö. 1225/1810) *et-Tefsîru'l-Mazhar*'si gibi eserlerden daha fazla istifade edilmiştir. Birçok ayetin izahında hakikatle hurafenin mezc edildiği ya da Hz. İsa'nın Hz. Nuh'un oğlu Sâm'ı diriltip onunla konuşmasına yahut sarı nalın giyenin muradına ereceğine ve derdinin az olacağına dair nakledilen rivayetlerde⁵⁰ görüleceği gibi çok kere esatir ve hurafenin hakikat diye zikredildiği, kimi zaman da "Kebab yemeyeceğine yemin eden kişi et kebabı yerse hanis [yeminini bozmuş] olur; patlıcan kebabı yerse hanis olmaz"⁵¹ gibi lüzumsuz fikhî ayrıntılara yer verildiği *Rûhu'l-Furkân*'da Ehl-i sünnet'e bağlılık en temel hedef olarak gösterilmiştir. Nitekim bu husus abdestte ayakların yıkanması veya mesh edilmesiyle ilgili izahatın ardından şu çarpıcı ifadelerle dile getirilmiştir: "(...) Dünya ve ahiret saadetine kavuşmak isteyen kişi, inanç ve amel bakımından cumhura muhalefet ederek Ehl-i Sünnet dışı sapık fırkaların görüşlerine saplanmaktan son derece sakınmalıdır."⁵²

Bu ifadeden anlaşılacağı gibi *Rûhu'l-Furkân*'da Ehl-i Sünnet tebcil

48 Ersöz, "Hulâsatü'l-Beyân", *DİA*, c. 18, s. 320.

49 Bu paralelde geniş bir değerlendirme için bkz. Şükrü Arslan, "Bilmen Tefsirinin Tefsir Literatüründeki Yeri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002, sy. 18, s. 13-17.

50 Mahmud Ustaosmanoğlu, *Rûhu'l-Furkân*, İstanbul: Sıraç Kitabevi, 1993, c. 3, s. 523, c. 4, s. 153.

51 Ustaosmanoğlu, *Rûhu'l-Furkân*, c. 7, s. 529.

52 Ustaosmanoğlu, *Rûhu'l-Furkân*, c. 6, s. 315.

edilirken, diğer itikadi mezhepler “sapıklar” diye nitelendirilmiş ve bu çerçevede “Sapık Mu'tezile mezhebi”, “Sapık mezheplerden biri olan Hâriciler”, “akılsız, cahil Şiiler”, “Sapık Mu'tezile fırkasına mensup olan sahib-i Keşşâf” gibi çok ağır ifadelerle yer verilmiştir.⁵³ Buna mukabil genelde tefsir, özelde tefsir tarihi sahasına yeterince vâkif olunmadığı için, “sapık” diye nitelendirilen Mu'tezile mezhebine mensup Ebû Bekr el-Esamm'dan (ö. 200/816) Sünnî olduğu zannıyla “İmam-ı Esamm (rahimehullah)” diye söz edilmiştir.⁵⁴

Ali Arslan'ın *Büyük Kur'an Tefsiri (Hülâsatü't-Tefâsîr)* adlı eseri de geleneksel Sünnî tefsir mirasını günümüze aktarma çabası kategorisinde değerlendirilebilir. Ağırlıklı olarak Âlûsî'nin *Rûhu'l-meân*'si, Kurtubî'nin *el-Câmi*'si, Taberî'nin *Câmiu'l-beyân*'ı, İbn Kesîr'in *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*'i ve Süyûtî'nin *ed-Dürrü'l-mensûr*'u gibi birkaç klasik kaynaktan nakil ve derleme yoluyla hazırlanan bu eser de *Rûhu'l-Furkân*'da olduğu gibi, özellikle tefsir tarihine vukufsuzluktan kaynaklanan sayısız hatayla doludur. O kadar ki tefsirin 162 sayfalık mukaddimesinde birçok müellif, eser, şahıs ve fırka ismi yanlış yazılmıştır.⁵⁵

Sonuç olarak, *Büyük Kur'an Tefsiri* geleneksel Sünnî tefsir geleneğinin modern dönemdeki bir uzantısı olmakla birlikte, ilmî ehliyet ve vukuf sahibi bir müellifin kaleminden çıkmış bir eser hüviyetinde değildir. Buna mukabil yine geleneksel Sünnî tefsir anlayışını temsil eden *Kur'an-ı Kerim Meal ve Tefsiri* adlı eser büyük ölçüde ilmî donanım ve ciddiyetin mahsulü hüviyetindedir. Daha önce de belirtildiği gibi ilk cildi Talât Koçyiğit ile İsmail Cerrahoğlu tarafından hazırlanan, ikinci cildi ise sadece Koçyiğit tarafından telif edilip tek isimle yayımlanan bu iki ciltlik eser aynı zamanda Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 1980'li yıllardaki tefsir anlayışını yansıtan bir belge niteliğindedir. Çünkü dönemin Diyanet İşleri Başkanı Tayyar Altıkulaç takdim yazısında eserin telif gerekçesi ve süreci hakkında şunları zikretmiştir:

Başkanlığımız için büyük bir eksiklik olan bir telif tefsirin yazdırılması işi uzun zamandan beri zihnimizi meşgul eden önemli bir konu idi. Bu eksikliğin mevcut Türkçe tefsirlerin sadeleştirilerek yayınlanması yolu ile telafi edilmesi zaman zaman düşünülmüş ise de karşımıza çıkan bazı engeller bu düşüncenin gerçekleşmesine izin vermemiştir.

Mümkün olduğu ölçüde çağımızın ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikte ve yaşayan Türkçe ile bir tefsir hazırlattırılması çalışmalarımız, nihayet şu anda elinizde 1'nci cildi bulunan eserin yazarları sayın Prof. Dr. Talât Koçyiğit ile sayın Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu'nun bu zor ve ulvi görevi üstlenmeleri ve birinci cildini tamamlamaları ile ilk meyvesini vermiş oldu.

53 Ustaosmanoğlu, *Rûhu'l-Furkân*, c. 6, s. 380-457; c. 7, s. 112, 138, 212.

54 Ustaosmanoğlu, *Rûhu'l-Furkân*, c. 7, s. 158.

55 Arslan, *Büyük Kur'an Tefsiri*, c. 1, s. 99-100.

Nisâ 4/115. âyetin izahıyla son bulan ve fakat Diyanet İşleri Başkanlığı yetkililerinden öğrendiğimize göre bilahare Talât Koçyiğit tarafından tamamlanan ve önümüzdeki aylarda/yıllarda Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yayımlanacak olan eserin mukaddimesinde yer alan tefsir tarihiyle ilgili başlık altında, Ehl-i sünnet dışı fırkalara mensup müfessirler, sözgelimi Ebü'l-Hasen er-Rummânî (ö. 384/994), Kâdî Abdülcebbar (ö. 415/1025) ve Zemahşerî (ö. 538/1144) gibi müfessirler “ehl-i bidat” olarak nitelendirilmiş ve onlara ait tefsirler, “bu tefsirlerde, müfessirin mensup olduğu sapık fırkanın propagandasını yapmak, onun itikadi görüşlerini yaymak ve ehl-i sünnet akaidine hâkim kılmak gayesi güdülmüştür”⁵⁶ gibi katı mezhepçi değerlendirmelere yer verilmiştir.

B. Bilimsel(cı) Yönelim

Cumhuriyet dönemine ait telif tefsirlerin önemli bir kısmında dikkat çeken ortak özelliklerden biri, özellikle evrenin ve insanın yaratılışı, gök cisimleri, tabiat olayları ve bazı peygamber kıssalarında geçen ve öteden beri cumhur nezdinde hissî mucize olarak telakki edilen hususlarla ilgili âyetlerin modern bilimsel bilgi ve buluşlarla iribatlandırılması ve böylece hem son dönem Osmanlı’da kendisine içeriden de taraftar bulan “İslam terakkiye mânidir” iddiasının cerh edilmesi, hem de Kur’an’ın bilimsel i’caza sahip olduğunun ispata çalışmasıdır. Bu yönelimin Cumhuriyet dönemindeki ilk temsilcilerinden biri Said Nursî’dir.

Said Nursî bir tefsir denemesi mahiyetindeki *İşâratü'l-i’câz* adlı eserinde, “Ey Arkadaş! Her şeyin Kitâb-ı Mübîn’de mevcut olduğunu tasrih eden *velâ ratbin velâ yâbisin illâ fi kitâbin mübîn* (En’am 6/69) âyet-i kerimesinin hükmüne göre, Kur’an- Kerim zâhiren ve bâtınen, nassen ve delâleten, remzen ve işâreten her zamanda meydana gelmiş ve gelecek her şeyi ifade ediyor” dedikten sonra Sebe’ 34/12. âyetin tayyareye, Bakara 2/60. âyetin santrifüj âletine, Neml 27/16. âyetin telefon, radyo gibi teknolojik aygıtlara işaret ettiğini ileri sürmüştür.⁵⁷ Nursî’nin bu tür yorumları Kur’an’ın hidayet rehberi olduğu kadar da ilmî bir mucize olduğunu, dolayısıyla tarih-üstü nitelikteki hidayet işlevini modern dünyada en yüksek değerlerden biri kabul edilen bilimsel bilgi ve buluşlara atıflar içermesiyle de mucizevî bir şekilde sürdürdüğünü göstermeye yöneliktir.

Nursî’nin bilimsel(cı) yorum anlayışı aynı zamanda modern dönemdeki materyalizm ve pozitivizm gibi inkârcı akımlara karşı müslüman halkın dinî inançlarını koruma gibi ulvi bir amaç da içermektedir.⁵⁸ Bütün bunlara rağmen

56 Talat Koçyiğit-İsmail Cerrahoğlu, *Kur’an-ı Kerim Meal ve Tefsiri*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1985, c. 1, s. 47.

57 Said Nursî, *İşâratü'l-i’câz: Türkçe Tercümesi*, çev. Abdülmecid Nursî, İstanbul: Tenvir Neşriyat, t.y., s. 309-312.

58 Açıkgenç, “Said Nursî”, *DİA*, c. 35, s. 568-569.

men bilimsel(ci) yorum tarzının son dönem İslam dünyasında hayli rağbet görmesi, temelde oryantalist söylemin Kur'an ve İslam'ın değerlerini ikellikle itham etmesi ve bu ithamın İslam dünyasında da az çok taraftar bulması karşısında müslümanlarda zuhur eden alınganlık ve bu travmatik duygunun bir tezahürü olan savunmacılık (apoloji) refleksine dayanır.

Entelektüel kitleye yazı yoluyla seslenmeyi yeğleyen Saîd Nursî risalelerinde pozitivist-sekülerist eğilimli elitlerin yönetimine teslim olduğu ve komünist yayımcılığın tehdidi altında kaldığı teşhisinde bulunduğu yeni Türk toplumunu, ateizm başta olmak üzere, İslam'ın "iman hakikatleri"ni tehdit eden çağdaş düşünce ve inanç akımlarına karşı güçlendirmeyi temel amaç edinmiş ve bu amacını gerçekleştirmek için, dönemin egemen Kartezyen ve ilerlemeci paradigmasına uygun bir argümantasyon sistemi geliştirmiştir. Pozitivist eğitimi benimsemiş laik Türkiye'de din-bilim ilişkisi sorunu anakronik bir surette de olsa hâlen canlılığını koruduğu için, Saîd Nursî'nin geliştirdiği apolojik anlayış, Nurcu geleneğe bağlı çevrelerle sınırlı kalmayan geniş bir kitlenin din söylemine doğrudan veya dolaylı olarak kaynaklık yapmaya devam etmektedir.⁵⁹

Cumhuriyet döneminde bilimsel(ci) yoruma sıcak bakan bir diğer isim Elmalılı Hamdi Yazır'dır. Modern bilimsel buluşların Kur'an muhtevasına aykırı sonuçlar ortaya çıkarmadığına inanan Elmalılı söz konusu buluşların birçok âyetin daha iyi anlaşılması ve doğru tefsirlerin yanlış te'villerden ayrışması/ayrıştırılması gibi müspet bir neticeye münker olduğunu düşünür. Bu yüzdendir ki *Hak Dini*'nde fizik, kimya, matematik, astronomi, biyoloji, embriyoloji, jeoloji gibi bilimsel deney ve ispata dayanan pozitif bilimlerin hemen hepsiyle ilgili bilgi ve değerlendirmelere rastlanır. Ancak bilimsel yorumlarda dikkat çekici husus, söz konusu bilgilerin ilgili âyetin tefsirinde tercih edilen anlam ve yorumu takviye edici unsurlar olarak istimal edilmesidir. Bu durum, yani bilimsel bilgiye dayalı yorumların ilk sırada yer almayıp esas manayı teyit meyanında kullanılması, pozitivistimin din üzerindeki tahribatını engelleme gayretine işaret eder. Nitekim Elmalılı'nın "Görebildikleriniz ve göremedikleriniz üzerine yemin ederim ki Kur'an şerefli bir elçinin sözüdür" (Hâkka 69/38-40) mealindeki âyetlerin izahında, ilmi görülen ve bilinen şeylere tahsis ederek imanı reddeden ve inanç önermelerinin anlamsız olduğunu söyleyen pozitivistler ve rasyonalistleri eleştirmesi de bu hususu destekler.⁶⁰

Ayetlerin bilimsel yorumunda daha ziyade İskenderânî'nin (ö. 1306/1889) *Keşfü'l-esrârin-nûrâniyyeti'l-Kur'âniyye*'si ile Âlûsî'nin *Rûhu'l-meânî*'sinden istifade ettiği anlaşılan Elmalılı bilhassa geleneksel mucize telakkisiyle bağdaşmaz görünen izahları elemiş, dolayısıyla son dönem İslam dünyasında

59 Özsoy, "Türkiye'de Kur'an Hermeneutiği Tartışmaları: Bir Soykütüğü Denemesi", [*Tefsire Akademik Yaklaşımlar* içinde], c. 2, s. 227-228.

60 Yazır, *Hak Dini*, c. 7, s. 5339-5340.

daha ziyade Hint-İslam modernistleri diye bilinen çevreler ile Muhammed Abduh ve Reşid Rıza gibi isimlerin yorumlarında birçok örneğine rastlanan natüralist, rasyonalist tarzdaki bilgi, görüş ve değerlendirmeleri reddetmiştir. Nitekim bu tavrının bir göstergesi olarak, Fîl suresinde geçen *tayran ebâbil* ifadesinin tefsiri bağlamında Abduh'un, "Bu kuşların fil ordusuna attığı şeyler, pişmiş çamurdan taşlar değil, kızamık ve çiçek hastalığı mikroplarıdır" şeklinde özetlenebilecek yorumunu uzun uzadıya ağır bir dille tenkit etmiştir.⁶¹

Sonuçta Elmalılı modern bilimle ilgili bilgilerin tefsirde ölçülü, itidalli biçimde kullanılması gerektiği fikrini benimsemiş olmakla birlikte, kimi zaman Târık 86/5-7. âyetlerin tefsirinde İskenderânî'nin adı geçen eserinden yirmi küsur sayfalık embriyoloji bilgisi aktarması⁶² örneğinde olduğu gibi itidalin sınırlarını aşmış, kimi zaman da Hz. İsa'nın vücut bulması ve dünyaya gelmesi meselesinde Hz. Meryem'in hem erkek hem kadın tabiatlı bir biyolojik özelliğe sahip olduğu anlamına gelen ifadeler kullanması hasebiyle geleneksel mucize telakkisini epey zorlamıştır.⁶³

Bilimsel(ci) yorum Elmalılı'dan sonra Celal Yıldırım, Süleyman Ateş, Bayraktar Bayraklı, Hakkı Yılmaz gibi daha birçok isim tarafında da az çok benimsenmiş, hatta bazı akademisyenler bu alanda müstakil eserler telif etmiştir. Mesela Celal Kırcı, "İlmî Tefsir Hareketi" adlı bir öğretim üyeliği tezi hazırlamış ve bu tez *Kur'an-ı Kerim ve Modern İlimler* (İstanbul, 1981) adıyla yayımlanmıştır. Celal Yeniçeri ise *Uzay Ayetleri Tefsiri: İslam Açısından Kâinat ve İmkânları* (İstanbul 1995) adlı bir eser telif ederek ilgili-ilgisiz birçok âyeti maddenin ve kâinatın yaratılışı, gökada, burçlar, gezegenler, göklerde hayat ve rızık, göklerin fethi gibi konular ekseninde bilimsel(ci) yoruma tabi tutmuştur. Bu eserlerin yanında Reşad Halife'nin (ö. 1990) 19 rakamı üzerine kurgulanan matematiksel i'câz teorisi Türkiye'de de rağbet görmüş ve "19 Mucizesi" diye kavramlaştırılan ve fakat sonuçta ilhad noktasına varan bu teori Edip Yüksel ve daha başka isimler aracılığıyla geniş halk kitlelerine ulaştırılmaya çalışılmıştır. Bu arada söz konusu ilhâdî i'câz teorisi şu veya bu şekilde bazı tefsirlerde de kendine yer bulmuştur. Mesela bilimsel(ci) yoruma sıcak bakan Celal Yıldırım'ın *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri* adlı eserinde, Müddessir 74/30. âyette geçen *tis'ate aşer* lafzının tefsiri münasebetiyle Reşad Halife'nin 19 teorisiyle ilgili görüşleri tenkit edilmiştir.⁶⁴ Ne var ki bu konuyla ilgili tenkitlerinde bilimsel(ci) yorumda itidal çizgisine işaret eden Yıldırım, başka birtakım âyetlerin izahında medyumluk ve ruh çağırma gibi konulara yer vermek⁶⁵ suretiyle Kur'an tefsirinin ilgi alanını pek de isabetli olmayan bir tarzda genişletmiştir.

61 Yazır, *Hak Dini*, c. 8, s. 6126-6145.

62 Yazır, *Hak Dini*, c. 8, s. 5702-5725.

63 Yazır, *Hak Dini*, c. 2, s. 1126-1127.

64 Yıldırım, *Asrın Kur'an Tefsiri*, c. 12, s. 6462-6463.

65 Yıldırım, *Asrın Kur'an Tefsiri*, c. 3, s. 1248-1250.

Bilimsel(ci) yorum konusunda itidal çizgisinin aşılması genellikle eleştiri konusu olmakla birlikte bu tür eleştirilerde bulunan birçok müellif dahi benzer eleştirilere muhatap olmayı hak edecek bir tutum sergilemiştir. Mesela, Süleyman Ateş *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri* adlı eserinin mukaddimesinde “modernistler” diye nitelediği çevrelerin Kur'an'ı kâh astronomi, kâh biyoloji kitabı hâline getirdiklerinden, dolayısıyla aşırıya kaçıp haddi aştuklarından söz etmiş olmasına rağmen bazı âyetlerin tefsirinde kendisi de bu anlamda haddi aşmış ve böylece kendisini kendi eleştirisinin muhatabı kılmıştır. Mesela, Kıyâmet sûresi 75/37. âyetin tefsirinde, *elem yekü nutfeten min meniyyin yümnâ* âyetinin taşıdığı bilimsel gerçekleri daha iyi kavrayabilmek için biraz modern embriyoloji ve jinekolojiye göz atmak istiyoruz” diyen Ateş bu münasebetle tam elli sayfa embriyoloji bilgisi aktarmış ve söz konusu bilgileri yumurta, sperm, üreme organları, yumurtanın fertilasyonu ve ceninle ilgili onlarca şekil ve resimle de tezyin etmiştir.⁶⁶

Öte yandan, Ateş bazı âyetlerin tefsirinde, modern çağa damgasını vuran ve son dönem İslam dünyasında bilhassa Seyyid Ahmed Han (ö. 1898) ve tilmizlerince benimsenen natüralist düşüncenin etkisinde kalmıştır. Mesela, Hz. Musa ve denizin yarılması konusunda şöyle demiştir: “Tevrat'ın ifadesinden, rüzgârların tesiriyle anlaşılmaktadır ki eğer bu çekilme olayı ise normal bir olaydır. Ancak Allah, Musa'ya yardım için denizin çekilmesini, Musa'nın kavmini sahile getirdiği zamana rastlatmıştır. Hâsılı âyetlerin anlattığı denizin yarılması olayını bir med ve cezir olarak yorumlamak da mümkündür. Ama gerçeği Allah bilir.”⁶⁷

Bayraktar Bayraklı'nın *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri* adlı eseri de önemli ölçüde bilimsel bilgi ve yorumlar içerir. Ancak bu tefsirdeki bilimsellik, müellifinin din eğitimi sahasında uzman olmasının da etkisiyle daha ziyade eğitim, din psikolojisi, din sosyolojisi ve sosyal-psikoloji gibi beşerî bilimlerle ilgilidir. Müellif bu bilim dallarına ait konu ve kavramlarla âyetler arasında irtibat kurmak ve kendince özgün/orijinal sonuçlar çıkarmak için büyük çaba sarf etmiştir. Eserin önsözündeki, “Bu tefsirde de eğitim ve öğretimin en önemli aracı olan ‘kitap’ ve buna bağlı olarak ‘kitaplı’ bir anlayışın yöntemleri öne çıkarılmaya çalışılmıştır. İster örgün, ister yaygın olsun, insan hayatı eğitim ve öğretime dayanır. Bu tefsirde bu mentalite benimsenmiştir. Yeri geldikçe ilahî vurgudaki pedagojik yöntemler, özellikle belirtilmeye çalışılmıştır.”⁶⁸ ifadesinden de anlaşılacağı gibi, müellife göre eğitim konusuna ağırlık verilmesi bu eserin en mümeyyiz vasıflarından biridir.

66 Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, c. 10, s. 183-232.

67 Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, c. 5, s. 440-441.

68 Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, İstanbul: İşaret Yayınları, 2001, c. 1, s. 18.

Müellif, uzmanlık alanı gereği âyetleri kimi zaman çok tekellüflü biçimde din eğitimiyle irtibatlandırmış, dolayısıyla birçok âyeti din eğitimi ve eğitim psikolojisi alanında konuşturmuştur. Bunun yanında kimi zaman bilimsel yorum adına Bâtınlığa varan te'viller de yapmıştır. Mesela, Bakara 2/60. âyetin tefsirinde bahsi geçen Hz. Musa'nın esasının bilimi sembolize ettiğini söylemekte, ardından asanın "akıl" manasına hamledilebileceğini ifadeyle ayetten şöyle bir mana çıkarmıştır:

Musa akılla maddeyi (taşı) bir araya getirmiş oldu. Akıl ile madde bir araya gelince, maddeden rahmet fışkırdı. Taştan su çıkartacak güç, insan aklının ürünü olan bilimsel araştırmadır. Maddeyi araştırıp teknolojide kullanmak, insan hayatının değişmesini temin eden ve insan hayatını kolaylaştıran önemli bir etkinliktir.⁶⁹

Bu tür zorlama yorumlara Hakkı Yılmaz'ın *Tebyînü'l-Kur'ân* adlı eserinde de sıkça rastlamak mümkündür. Eserin sunuş kısmında, "Allah'ın izniyle bu kitapta hevâ, heves ve kuruntudan kaynaklanan ham düşünce üretimine yer verilmemiştir. Açıklamalar Kur'ancadır, yani Rabbimizin açıklamalarıdır"⁷⁰ gibi çok iddialı bir ifadeye yer verilen *Tebyînü'l-Kur'an'da* çok kere "Rabbimizin açıklamaları"ndan öte *Ana Britannica*'daki açıklamaların serimlendiği görülmekte, ayrıca Müddessir 74/26. âyette geçen sekar kelimesinin "bilgisayar", şeytanın "enerji", İblis'in "düşünce yetisi" ve/veya "insanın tam kontrol edemediği birincil süreç düşüncesi"(!?), Musa'nın esasının "deneysel bilgi birikimi", hayye (yılan) kelimesinin "varlığın uzun ömürlü oluşu" şeklinde açıklanması gibi, Kur'anca açıklamaların(!) da⁷¹ eserde önemli bir yekûn tuttuğuna şahit olunmaktadır. Bütün bunların yanında kevnî konularla ilgili birçok âyetin Kur'an Araştırmaları Grubu'nun *Kur'an Hiç Tükenmeyen Mucize* adlı çalışmasına atıfla modern bilimin verilerine paralel şekilde izah yoluna gidildiği,⁷² birçok kere de ebced hesabına atfen sayı-harf gizemciliğine rağbet edildiği görülmektedir.⁷³

Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde bilimsel(ci) yorum anlayışının özellikle yakın geçmişte çok rağbet görmesinde Maurice Bucaille'nin (ö. 1998) *La Bible le Coran et la Science: Les Ecritures Saintes Examinees a la Lumiere des Connaissances Modernes* (Paris 1980) adlı eserinin Türkçeye çevrilmesi önemli rol oynamış ve bu eserin iki farklı Türkçe çevirisinin⁷⁴ okuyucuyla buluşmasını

69 Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, c. 1. s. 489.

70 Yılmaz, *Tebyînü'l-Kur'an*, c. 1, s. 9.

71 Yılmaz, *Tebyînü'l-Kur'an*, c. 1, s. 112, 163, 171-172; c. 9, s. 669-672.

72 Yılmaz, *Tebyînü'l-Kur'an*, c. 2, s. 136-138, 267-271; c. 9, s. 23-25, 28-29.

73 Yılmaz, *Tebyînü'l-Kur'an*, c. 1, s. 63-64, 115; c. 6, s. 468.

74 Eserin Türkçe çevirilerinden biri Prof. Dr. Suat Yıldırım'a aittir. *Kitab-ı Mukaddes Kur'an ve Bilim*, İzmir: Nil Yayınları, 1981. Suat Yıldırım'a ait olan diğer çeviri ise *Tevrat İnciller Kur'an-ı Kerim ve Bilim: Çağdaş Tabiat Bilimlerin Vardığı Sonuçların Işığında Kutsal Kitapların* ➔

müteakip zamanlarda bilimsel(cî) yorum çok daha farklı bir boyut kazanmış ve hatta “Tefsirde Bucailizm” denebilecek bir fenomen ortaya çıkmıştır.

C. Tasavvufî-İşârî Yönelim

Tasavvufî-İşârî yorum İslam tefsir tarihindeki en güçlü damarlardan biridir ve bu damar Cumhuriyet dönemine ait tefsirlerde de çok güçlü olmamakla birlikte varlığını muhafaza etmiştir. Bu dönemde tasavvufî-ışârî veya daha genelde irfanî yoruma yer veren ilk müfessirlerden biri Elmalılı Hamdi Yazır’dır. Kendisinin de tasavvufî bir eğilime sahip olduğu bilinen Elmalılı muhtelif âyetlerin izahında Sülemî’nin (ö. 412/1021) *Hakâiku’t-tefsîr*’i, Rûzbihân Bakfî’nin (ö. 606/1209) *Arâisü’l-beyân*’ı, Ni‘metullah Nahcuvânî’nin (ö. 920/1514[?]) *el-Fevâtihu’l-ilâhiyye*’si gibi kaynaklara atıfta bulunmuş olmakla birlikte işârî yorumlarda daha çok Âlûsî’nin *Rûhu’l-meân*’sinden faydalanmıştır. Bütün bu kaynaklara rağmen *Hak Dini* tefsirinin tasavvufî-ışârî muhtevasında en büyük pay Muhyiddîn İbnü’l-Arabî’ye (ö. 638/1240) aittir. Fakat bizim de isabetli bulduğumuz bir değerlendirmeye göre Elmalılı, İbnü’l-Arabî’nin irfanı altında ezilmiş değildir. Bilakis yeri geldiğinde onun bazı yorumlarına tashihlerde, hatta kimi zaman keskin bir dille tenkitlerde bulunmuştur.⁷⁵ Mesela Belkıs’ın tahtının Hz. Süleyman’ın huzuruna nasıl getirildiğini önce İbnü’l-Arabî’ye izah ettirmiş, sonra onun izahatındaki hataları göstererek kendi açıklamasını yapmıştır.⁷⁶ Öte yandan, nazarî tasavvufun temel konularından birini teşkil eden vahdet-i vücud meselesini konunun bağlamına ve muhataplarına göre kimi zaman tenkit, kimi zaman takdir ifade eden bir şekilde ele almıştır.⁷⁷

Cumhuriyet dönemindeki telif tefsirler arasında tasavvufî yorumların en baskın olduğu eser Şemseddin Yeşil’in *Füyûzât Kur’an-ı Mübîn’in Meâlen Tefsiri*’dir. Hemen her âyetin tefsirine “Ey tâlib!”, “Ey hakikat yolcusu!”, “Ey Muhammedîler”, “Ey ekmelü’r-rûsul” gibi müvâcehe hitaplarıyla başlayan müellif, İslam düşünce tarihindeki tüm irfânî ekoller nezdinde kabul gören “zahir-bâtın” mana ayırımına binaen birçok âyetin izahında ilkin zahirî, ardından bâtınî manayı vermiş ve fakat bâtınî kelimesinin Sünnî İslam dünyasındaki menfi çağrışımlarından olsa gerek bu ikinci mana için “enfûsî” kelimesini kullanmayı yeğlemiştir.⁷⁸

İncelenmesi (Türkiye Öğretmenler Vakfı Yayınları, İzmir 1981) adıyla yayımlanmıştır. Mehmet Ali Sönmez’e ait olan diğer çeviri ise *Müsbet İlim Yönünden Tevrat İnciller ve Kur’an* (Konya: Akın Basımevi, t.y.; Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1984) ismiyle yayımlanmıştır.

75 Mustafa Bilgin, “Hak Dini Kur’an Dili”, *DİA*, İstanbul 1997, c. 15, s. 158.

76 Yazır, *Hak Dini*, c. 5, s. 3680-3681.

77 Yazır, *Hak Dini*, c. 1, s. 575-576.

78 Mesela bkz. Şemseddin Yeşil, *Füyuzat Kur’an-ı Mübîn’in Meâlen Tefsiri*, İstanbul: Ş. Yeşil Kitabevi, 2009, c. 4, s. 309-322.

Tasavvufî-işârî yorumların kaynağını pek tasrih etmeyen müellif kimi zaman modern dönem tefsir tarihi kitaplarında Muhyiddîn İbnü'l-Arabî ve Abdürrezzâk el-Kâşânî (ö. 736/1335) gibi mutasavvıflara atfen “nazarî tasavvufî tefsir” başlığı altında değerlendirilen ve kimi zaman Bâtûnîliğe varan yorumlara yer vermiştir. Mesela, Ra'd 13/2. âyetteki *sümmestevâ ale'l-arş* (Ayrıca Allah arşa istiva etti) ifadesinin tefsirinde, “nazm-ı kerimden ma'na-i enfüsî tahsil edilecek olursa, arş âlem-i kalptir. Envâr-ı tecelli-i sübhânîsi ile kırık kalpleri istiva etti. Evet, Hakk'ın adresi orasıdır” demiş,⁷⁹ Zülkarneyn hakkında ise, “ma'nâ-i enfüsîde bu vücutta kalptir” tarzında bir yoruma yer vermiştir.⁸⁰

Müellif kimi zaman, “erkân-ı mahsûsası ile namaz kılındıktan sonra, ma'nâ-i enfüsîsindeki zevki tahsil edilirse salât huzûr-i kalptir”⁸¹ diye başlayan ifadelerinde olduğu gibi, daha ziyade Sünnî gelenekte kabul gören amelî tasavvufa paralel görüş ve yorumlar zikrederken, kimi zaman İbnü'l-Arabî'nin temsil ettiği vahdet-i vücutçu anlayış temelinde Firavun'un imanı gibi konular hakkında müspet görüşler belirtmiş,⁸² kimi zaman da “İmam Ali efendimiz”, “Koca dinin büyük imamı!... Alice söyler Alice!...” gibi ifadelerle Ehl-i Beyt ve Hz. Ali'ye yönelik derin sevgisini dile getirmiştir.⁸³ Sonuçta müellif tasavvufî-işârî yorum sahasında eklektik/seçmeci denebilecek bir irfan anlayışını benimsemiştir.

Cumhuriyet dönemine ait telif tefsirler arasında tasavvufî-işârî yönelimi yansıtan bir diğer eser *Rûhu'l-Furkân*'dır. Daha önce müellifi ve bazı özellikleri hakkında kısaca bilgi verilen bu eser bir yönüyle Osmanlı'daki geleneksel medrese-tekke bütünlüğünü yeniden oluşturma gayretini ihsas etmektedir. Nitekim önsözdeki, “[Bu eser] Ehl-i Sünnet ulemasından zâhir ve bâtın erbabının (dil ve gönül ilimlerine sahip kişilerin) sözlerinden istifade edilerek her sınıf insanın anlayabileceği şekilde yazılmaya çalışılmıştır” ifadesi de bu hususa işaret etmektedir. Ancak eser gerek dil gerek muhteva itibariyle söz konusu misyonu yerine getirmekten uzak görünmektedir. Öte yandan önsözde Mahmud Efendi'nin dilinden aktarılan bir ifadede, eserin tahrir işine hicrî 1407 senesi Şaban ayının Beraat gecesinde Rasulullah'ın mescid-i şerifinde iken Rasulullah'tan gelen manevi bir işaretle başladığı belirtilmiş, yine önsözde yer alan bir başka pasajda, “Bilindiği gibi edeplere riayetsiz, insan hiçbir yere varamaz ve Mevla'nın lütfuna nail olamaz.” denilmiş, ardından Mevlana'nın aynı mealdeki, “ez hudâ cûyim tevîk-i edeb; bî-edeb mahrûm keşt ez lütf-i rab” mısraları nakledilmiştir.

79 Yeşil, *Füyuzat*, c. 4, s. 10.

80 Yeşil, *Füyuzat*, c. 4, s. 317.

81 Yeşil, *Füyuzat*, c. 6, s. 31.

82 Yeşil, *Füyuzat*, c. 1, s. 525.

83 Yeşil, *Füyuzat*, c. 4, s. 32; c. 6, s. 256.

Ne var ki Mahmud Efendi'nin bir manevi öndere yaraşır tarzdaki bu ince, nazik ve naif ifadeleri telif heyetinde yer alan bazı zevat tarafından eserin tefsir kısmında aynı hassasiyetle muhafaza edilememiştir. Ayrıca, eserde Kuşeyrî (ö. 465/1072), Ni'metullah Nahcuvânî, İsmail Hakkı Bursevî, Âlûsî, İbn Acîbe (ö. 1224/1809), Senâullah Pânipetî (ö. 1225/1810) gibi birçok sufi ve tasavvufa ilgili müfessirin tefsirleri ile Ebü'l-Leys es-Semerkindî'nin (ö. 373/983) *Tenbihü'l-Ġâfilîn*'i, Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *İhyâu ulûmiddin* ve *Kimyâ-yı Saâdet*'i gibi popüler dinî edebiyat kategorisindeki muhtelif eserlerinden faydalanılmakla birlikte, kaynak kullanımında çok gevşek ve özensiz davranılmış, o kadar ki klasik kaynaklarda mevcut olan ne varsa hakikat adına aktarılmış ve bu konuda müellifin Sünnî, kaynağın Arapça olması adeta yeterli sayılarak sıhhat kriteri noktasında hemen hiçbir hassasiyet ortaya konulmamıştır.

Cumhuriyet devrindeki telif tefsirler arasında Ömer Nasuhi Bilmen'in *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlîsi ve Tefsiri*'nde de bazı tasavvufî-işârî yorumlara rastlanır. Bilmen işârî yorum konusunda Ni'metullah Nahcuvânî, İsmail Hakkı Bursevî, Ebü'l-Hasen el-Mehâimî'nin eserlerinden faydalanmıştır. Lâkin Ankebût sûresinin başındaki *elif-lâm-mîm* harfleriyle ilgili, "elif insan-ı kâmile, lam liyakate, mim müeyyidete işaretir"⁸⁴ tarzındaki birtakım yorumlar dışında tasavvuf, Bilmen'in tefsirinin genel muhtevasında dikkat çekici bir yoğunluk arz etmez. Ömer Çelik tarafından telif edilen *Hakk'ın Daveti* adlı eserde ise tasavvufî-işârî yorumlar önemli bir yer tutar.

Sonuç olarak, yukarıda anılan tüm esere rağmen Osmanlılar dönemiyle mukayese edildiğinde tasavvufî-işârî yorum geleneğinin Cumhuriyet döneminde önemli ölçüde zayıflayıp cılızlaştığı söylenebilir ve bu durumu tekke ve zaviyelerin kapatılması, baskı altında tutulması ve resmî ideoloji tarafından itibarsızlaştırılmaya çalışılması gibi siyasi faktörlere bağlamak mümkündür. Yine bu çerçevede Osmanlı devrindeki medrese-tekke bütünlüğünün Cumhuriyet devrinde tarihe karışmış olmasını, Cumhuriyet'in ilk yıllarından 1950'li yıllara kadar dinî eğitimin yasaklanmasını ve hâlen varlıklarını idame ettirmeye çalışan tarikatlarda ağırlıklı olarak irşad faaliyetlerinin öncelenip medrese ulûmuna müteallik tedris tarzının geri plana itilmesini de tasavvufî-işârî yorum eğiliminin son dönemdeki zayıflık sebepleri arasında zikretmek mümkündür.

D. İctimai/Sosyolojik Yönelim

Cumhuriyet devrine ait tefsir edebiyatının/literatürünün önemli bir kısmı sosyolojik/ictimai tefsir yönelimini/eğilimini yansıtmaktadır. Tespitlerimize göre bu tarz tefsirlerin ortaya çıkması ve giderek yaygınlık kazanması 1970'li yıllardan sonrasına rastlamaktadır. Bu tarih, Türkiye'de milliyetçi,

84 Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlîsi ve Tefsiri*, c. 5, s. 2639.

muhafazakâr ve aynı zamanda devletçi bir İslam anlayışından daha rafine bir İslam arayışına doğru yol alma tecrübesinin yaşandığı bir döneme rastlar ki bu dönemde söz konusu arayışı temsil eden İslamcı hareket bir taraftan radikalizm çizgisinde siyasallaşırken diğer taraftan da öze dönüş söylemini seslendirmeye başlamıştır. Cumhuriyet'in başından beri süregelen resmî uluslaşma projesinin izlediği din politikası, akademik İlahiyatçılığın gelenek karşısındaki eleştirel tutumu ve Arap dünyasının ve İran'ın reformcu İslamcı yazarlarından yapılan çeviriler, çağın ruhuna uygun olarak, Türkiye dindarlığına Selefi karakterli ve öze dönüşçü bir söylem kazandırdı. Bu yeni fikrî atmosfer, Türk dinî düşüncesinde 'öz'ü yani Kur'an'ı keşfetme, hayatı ve eşyayı Kur'an perspektifinden yeniden anlamlandırma ve Kur'an'ın kavram ve düşünce dünyasını yeniden ele alma ihtiyacını körükledi. Zira bu etkenlerin tamamı, geleneğin müslümanlara ayak bağı olduğu ve 'ilerleme'nin Kur'an'a dönüşle gerçekleşeceği şeklinde modernist bir perspektifte birleşiyordu.

Birbiriyle siyasal bağlantısı olmamakla birlikte gelenek karşısındaki eleştirel yaklaşımları nedeniyle kesin çizgilerle birbirinden ayrılmaya da elverişli olmayan İslamcı radikalizm, siyasal İslamcılık, mealcilik ve İslam modernizmi gibi akımların 'Kur'an'a dönüş' sürecinin ürün verdiği gelişmeler arasında kaydedilmesi gerekir. Daha sonraları modernist İlahiyat birikimini popüler 'Kur'an'a dönüş' çağrısı ile Cumhuriyet ideolojisinin en önemli projelerinden olan "Türk ulusunun Kur'an'la kendi dilinde tanıştırılması" konsepti arasındaki paralellik zeminine hapseden "Kur'an İslamı" söylemiyle gündeme giren Yaşar Nuri Öztürk'ün 'Kemalist Kur'an fundamentalizmi'ni de bu dönemin ürünleri arasında anmak gerekir. Hepsi de gelenek-karşıtlığında buluşan bu akımların ürettiği pozitivistik din dili, bir yandan İslam düşüncesini ve İslami pratikleri modernleştirici bir rol oynarken, bir yandan da muhafazakâr karşıt söylemi Kur'an'ı sapkın yorumlardan koruma gayesiyle de olsa Kur'an'a yönelmeye kıskırtmış oluyordu. Nitekim 90'lı yıllara gelindiğinde, en radikal İslamcı çevrelerden, en muhafazakâr dindar kesimlere varıncaya kadar bütün dinî camia mealler ve tartışmalar üzerinden Kur'an'la tanışmış bulunuyordu. O denli ki başından beri sıradan müslümanların (avâm) Kur'an'ı anlama amacıyla okumalarının sahih (Sünnî ve Hanefî) İslam'ı bozacağını savunan Işıkcılık hareketine yakınlığıyla bilinen bir televizyon kanalı bile 90'lı yıllarda bir Kur'an yorumu programı yayımlar olmuştur. 1980 sonrası dönemde başlayarak 90'lı yıllarda zirveye tırmanan tefsir ve meal yayımlama furusu, bu yeni durumun yarattığı pazarın en somut göstergesidir.⁸⁵

Daha önce de bahsi geçtiği üzere 1960'lı yılların sonlarında İslamcı hareket Seyyid Kutub'un *Fî Zilâli'l-Kur'ân* adlı tefsirinin Türkçe çevirisiyle tanışmış ve

85 Özsoy, "Türkiye'de Kur'an Hermeneutiği Tartışmaları: Bir Soykütüğü Denemesi", [*Tefsire Akademik Yaklaşımlar* içinde], c. 2, s. 229-230.

bu tanışma büyük heyecan yaratmıştır. Sonraki yıllarda Seyyid Kutub'un yanı sıra diğer birçok çağdaş müslüman âlim ve mütefekkirin doğrudan veya dolaylı şekilde Kur'an'la ilgili birçok eseri Türkçeye kazandırılmıştır. Bu bağlamda Mevdudî'nin *Tefhimu'l-Kur'an* (çev. Komisyon, İstanbul 1986), Said Havvâ'nın *el-Esâs fi't-Tefsîr* (çev. Beşir Eryarsoy ve diğerleri, İstanbul 1989), Mustafa el-Merâğî'nin *Tefsîru'l-Merâğî* (çev. A. Fikri Yavuz ve diğerleri, İstanbul 1989) adlı tefsiri "Çağımızın Anlayışıyla En Büyük Kur'an Tefsiri Tefsiru'l-Merâğî ve Tercümesi" adıyla Türkçeye çevrilip 80'li yıllarda yayımlanmıştır.

Sistematik tarzda ilk olarak Muhammed Abduh ve Reşid Rıza tarafından *Tefsîru'l-Menâr*'da ortaya konulan sosyolojik/içtimai tefsir anlayışının devamı niteliğindeki bütün bu tefsirlerin 1970 ve 80'li yıllarda Türkçeye çevrilmiş olması esasen zamanın ruhuyla ilgilidir. Çünkü anılan yıllar, yukarıda da ifade edildiği gibi Türkiye'de siyasal İslamcılığın gelişme dönemine rastlar. Siyasal İslamcılığın Kur'an'ı anlama ve yorumlama tarzı ise temelde her âyeti bugün nazil olmuş gibi okumak ve dolayısıyla onu bugünün dünyasında olup biten her şey hakkında konuşurmak şeklinde özetlenebilir. Bu yaklaşım Kur'an'ın adeta sosyolojik bir metin gibi algılanmasını gerektirmekte ve aynı zamanda ideolojik ilgileri de güçlendirmektedir.

Cumhuriyet dönemi Türkiye'sindeki müslümanların ilk defa tercümeler yoluyla tanıştığı sosyolojik tefsir eğilimi 1990'lı yıllardan itibaren telif tefsirlerin vücut bulması şeklinde kendini göstermiştir. Süleyman Ateş'in *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Elmalılı'nın *Hak Din'i*'nde de göze çarpan içtimai yorumlar hariç tutulmak kaydıyla, sosyolojik tefsirin Türkiye'deki ilk örneği olarak kabul edilebilir. Zira müellifin eseri yazış maksadını, "Bu eserimizle, İslam'ı, zaman içinde dinî kitaplara sokulan ve Kur'an'ın nurunu gölgeleyen basit, gecekondu düşüncelerden soyutlayarak günümüz insanına Kur'an'ı, Hz. Peygamber'in ve sahabilerin anlayışıyla sunmak, uyanmakta olan İslam gençliğine aydın bir mesaj vermek istedik."⁸⁶ şeklinde formüle ettiği *Çağdaş Tefsir*'de her sûrenin sonunda o sûrenin içerdiği temel prensiplerin maddeler hâlinde verilmesi, ayrıca onbirinci cildin sonunda "Konularına Göre Kur'an Prensipleri" şeklinde bir başlık açılması ve bu başlık altında Kur'an'ın tevhid, nübüvvet, âhiret, din, ilâhî dinler, din ve vicdan özgürlüğü, ilim ve araştırma, aile ve toplum hukuku, ekonomi, cihad ve savaş gibi konularla ilgili Kur'an prensiplerinin tatad edilmesi ve nihayet Kur'an'ın genel nitelikli 804 prensibinin zikredilmesi sosyolojik tefsir anlayışının göstergeleridir. *Çağdaş Tefsir*'in dikkat çeken bir diğer özelliği de hadis ve rivayet malzemesine oldukça mesafeli bir tavır sergilenmesi ve geleneksel olarak sahih ve muteber kabul edilen hadis mecmularındaki birçok hadisin uydurma olduğuna hükmedilmesidir. Hadise yönelik bu mesafeli tavrın Muhammed Abduh-Reşid Rıza tarafından

86 Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, c. 1, s. 59.

temsil edilen Menar ekolüyle bağdaştığı ve dolayısıyla ılımlı denebilecek bir Kur'an İslamcılığı söylemini yansıttığı söylenebilir.

Sonuç olarak, *Çağdaş Tefsir* geleneksel tefsir anlayışından çok yönlü bir kopuşu yansıtmakta ve temelde modernist bir çizgide yer almaktadır. Gerçi eserde birçok klasik tefsire sıkça atıfta bulunulmakta, fakat bu atıflar daha ziyade gelenekte kabul görmeyen şâz görüşleri temellendirme maksadı taşımaktadır. Öte yandan, müellif toplumsal düzen ve hukuk, kıssalar ve mucizeler gibi konularla ilgili âyetlerin tefsirinde de modernist çizgiye yakın durmakta, ayrıca mukaddimede eleştirdiği bilimsel(ci) yorum anlayışına oldukça sıcak bakmakta ve bu tavrıyla tutarsız bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Bütün bunların dışında müellif daha ziyade şâz görüşlere sahip çıkmakta ve bu tavrı "muhalafet et; meşhur ol" sözünü hatırlatmaktadır. Ne var ki bütün bu menfi yönlerine rağmen *Çağdaş Tefsir*'in Kur'an ve İslam'la ilgili birçok konunun irdelenmesine ve genel kabul görüşlerin revize edilmesine vesile olması gibi önemli bir işlev gördüğü de söylenmelidir.

İçtimai tefsir eğilimi 1980'li yıllardan günümüze kadar geçen zaman zarfında hızlı bir ivme kazanmıştır. Bunun arka planında 90'lı yıllarda Yaşar Nuri Öztürk'ün savunduğu Kur'an İslamı söyleminin ulusal medya imkânları sayesinde çok geniş kitlelere ulaşması, diğer taraftan Muhammed Esed'in (ö. 1992) *The Message of The Qur'ân* (Gibraltar 1980) adlı meal-tefsirinin *Kur'an Mesajı* adıyla Türkçeye çevrilmesi ve tahminlerin ötesinde beğenilmesi, keza Mahmut Toptaş ve diğer bazı kişilerin halka açık Kur'an ve tefsir dersleri yapması ve bu derslerin uzun zamana yayılması gibi faktörlerin bulunduğu söylenebilir. Bilhassa sohbet tarzında halka açık Kur'an ve tefsir derslerinin yazıya geçirilmiş şekli olan eserlerin hemen tamamı içtimai tefsir eğilimini yansıtır niteliktedir. Ancak bu eğilim Kur'an'ın bir hayat kitabı olduğu noktasında birleşmekle birlikte metot ve meşrep itibarıyla çeşitlilik arz etmektedir. Mesela *Şifâ Tefsiri*, daha önce de zikredildiği gibi, Mahmut Toptaş'ın Cezerî Kasım Paşa Camii konferans salonunda 7 Eylül 1989 tarihinde başladığı sohbetlerden meydana gelmiş bir eserdir.⁸⁷

87 Müellif *Şifâ Tefsiri*'nin ortaya çıkış süreci hakkında şunları söylemiştir: "İstanbul Üniversitesi, Marmara Üniversitesi, Yıldız Üniversitesi, Boğaziçi Üniversitesi öğrencilerinden bir kısmına dersler ve sohbetler yaptım, derslere gelen emekli subay ve polislerle dostluklar kurduktan sonra özelde Türkiye'nin, genelde dünyanın şartlarını öğrenip Kur'an'dan çareler aramaya başladım (...) Tefsirimde dinleyenlerimin ve okuyucularımın ikibinli yıllarda İslam dünyasının öncülerinden olurlar ümidiyle Tarihten Felsefeye, Akaiden aileye, evlerin ve gönüllerin kapılarını çalma adabından devlet yönetmeye, Uluslar arası Hukuktan Kurgubilime kadar her sahada, Kur'an'ın nuru doğrultusunda bilgi vererek, ilmi dirayete, medeni cesarete sahip insanlar olmalarını hedefledim..." Toptaş, *Kur'an-ı Kerim Şifâ Tefsiri*, c. 1, s. 14, 16.

Kur'an tefsirinde hemen her kesimden insanı hedef kitle olarak belirleyen ve mutedil bir irşad dilini yeğleyen Mahmut Toptaş'ın aksine Ahmed Kalkan isimli şahıs *Kavram Tefsiri* adlı eserinde son derece ideolojik bir dil kullanmış ve kimi zaman muhalif addettiği kurumlar ve kişilere hakarete varan çok ağır ithamlarda bulunmuştur. Buna mukabil Selami Çekmegil *Çoban Tefsiri*'nde Kur'an'ı herkesin anlayabileceği düşüncesinden hareketle kendi zihninde beliren fikirleri tefsir diye aktarmış, Semra Çekmegil ise Kur'an tefsirinin çok ciddi bir iş olduğunu teslim etmekle birlikte, tebliğ ve irşad gayesiyle böyle bir işe soyunduğunu belirtmiş ve uzun yıllar kadınlarla birlikte yaptığı Kur'an sohbetlerini "Okuyucu Tefsiri" adlı esere dönüştürmüştür.

Semra Çekmegil Kur'an'la ilişkimizi, içinde yaşadığımız çağın sorunlarına vahyin gösterdiği çözüm yollarını öğrenmek, araştırmak çabasıyla yola çıktığını belirtmiş⁸⁸ ve dolayısıyla Kur'an'ı bugün nazil olmuş gibi okumayı teklif etmiştir. Bu bağlamda hemen her âyetin tefsirinde şu veya bu şekilde bir münasebet kurup âyeti bugün hakkında konuşurma yoluna gitmiştir. Mesela, Bakara 2/65. âyetdeki cumartesi gününe ait kuralların ihlali konusunda, "cumartesi yasağını ihlal eden İsrailoğulları gibi, cumayı ihlal eden müslümanlar da vardır. İnsanların bir kısmı bazı sebep ve nedenlerden dolayı Cuma namazına gitmez. Bu ibadetten uzak kalanlar, Cuma suresinin 9. âyet-i kerimesi hatırlatılarak, 'cumanın edası' ile bereketlenilmesi yönünde teşvik edilmelidirler"⁸⁹ demiş, Bakara 2/93. âyetdeki *ve-üşribû fi kulûbihimül'icle bi-küfrihim* ifadesinin tefsirinde ise, "O günün buzağı sevgisine müptela olmuş insanıyla, bugünün mal sevgisine tutulmuş, Yahudileşmiş insanı arasında ne fark var!" şeklinde bir ifadeye yer vermiştir.⁹⁰

Bu yorumlardan da anlaşılacağı gibi *Okuyucu Tefsiri* Kur'an'ın doğrudan doğruya bugünün dünyası hakkında konuşurulması gerektiğine inanan içtimali tefsir anlayışının ürünüdür. Ancak eserdeki görüş ve değerlendirmelerde zihinsellik ve entelektüellikten öte duygusallık ağır basmakta, hatta çoğu zaman sohbet tarzında vaaz ve irşad üslubu ön plana çıkmakta, kimi zaman ise Fatıha sûresinin tefsirinde olduğu gibi dua ve niyaz dili kullanılmaktadır. Haddi zatında, derdi olan bir müslümanın samimi niyetle Kur'an'ı anlama ve onun mesajını hayata taşıma çabasını yansıtan eserde günümüz müslümanlarının inanç ve ahlak zaafılarıyla ilgili birçok eleştiride de bulunulmakta ve bu haklı eleştirilerde dil ve üslup kimi zaman çok ağırlaşsa da umumiyetle itidal çizgisinin korunmaya çalışıldığı fark edilmektedir. Tevhid, şirk, şirk sistemi, cahiliye idaresi, devlet yönetimi, parlamento gibi konular söz konusu olduğunda ise Tevbe 9/31. âyetin tefsirinde görüleceği gibi hem dil hem muhteva

88 Çekmegil, *Okuyucu Tefsiri*, c. 1, s. 15.

89 Çekmegil, *Okuyucu Tefsiri*, c. 1, s. 132-133.

90 Çekmegil, *Okuyucu Tefsiri*, c. 1, s. 163.

radikalleşmekte ve eser Seyyid Kutub'un *Yoldaki İşaretler* adlı eserini hatırlatan bir hüviyete bürünmektedir.⁹¹

İçtimai tefsir eğilimini yansıtan eserlerden biri de İhsan Eliaçık'ın *Yaşayan Kur'an* adlı eseridir. "Yaşayan Kur'an" ismi bile tek başına eserin sosyolojik eğilimi yansıttığını gösterir niteliktedir. Nitekim müellifin şu ifadeleri de aynı hususa işaret etmektedir:

Kur'an'ı, hem "ölülerin arkasından okunan bir cenaze merasimi metni" ve bir "tapınak dili" haline getirenlere mesaj versin, hem de anlama, yorumlama ve tefsir etme metodumuzu yansıtsın diye koydum.⁹²

Bu kitap, esas itibarıyla yaşayan hayatın içinde okunur. Masa başlarında ise hakkında bilgi sahibi olunur. Keza hakkında bilgi sahibi olunurken bile 'metafizik bir gerilim' içinde ve 'korku ve titreme' (huşu) halinde olmak icap eder. Aksi halde size kendisini açmaz. Çünkü bu kitap tapınaklarda değil, varoluş sancısı çeken bir öksüzün mağaradan şehre inmesiyle şehrin sokaklarında, evlerinde, çarşılarında, pazarlarında ve de giderek savaş alanlarında doğmuştur. Bu nedenle O'nu okurken, içinizden, 'dışarıda gürül gürül akan hayatın' sesini; diri diri toprağa gömülen kız çocuklarının yakarılarını, kölelerin boyunlarındaki zincir seslerini, at kişnemelerini, kılıç şakırtılarını, şehit feryatlarını, gazi çılgınlıklarını duymuyorsanız onu asla okumuş olmazsınız.⁹³

Yeri gelmişken belirtmek gerekir ki Mahmut Toptaş, Selami Çekmegil, Semra Çekmegil gibi isimler Kur'an'ın bir hayat kitabı olduğu inancının mucibince tefsir dilini farklı tonlarda vaaz ve irşad diline dönüştürürken Ahmed Kalkan ve İhsan Eliaçık gibi şahsiyetler Kur'an'ı bir manifesto, İslam'ı da bir ideoloji gibi algılamayı salık veren bir dil kullanmayı tercih etmişlerdir. Şu farkla ki Ahmed Kalkan dil ve üslup yönünden son derece kaba, hırçın, kırıcı ve dışlayıcı görünürken Eliaçık dildeki hırçınlığı entelektüel jargonuyla belli ölçüde gizlemeyi başarmıştır. Öte yandan Bayraktar Bayraklı bir yönüyle sosyolojik ama daha çok da eklektik bir hüviyete sahip tefsirinde içtimai tefsiri ağırlıklı olarak eğitim konusuyla irtibatlandırmıştır. İçtimai tefsir eğiliminin bir diğer temsilcisi olan M. Said Şimşek ise *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri* adlı eserinde Reşid Rıza'nın neo-selefi çizgisi ile Seyyid Kutub'un radikalliğini bir bakıma harmanlamıştır.

Said Şimşek'e ait tefsirin klasik kaynakları arasında Taberî'nin *Câmiu'l-beyân*, İbn Kesîr'in *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm* ve Kurtubî'nin *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân* adlı eserleri ön plana çıkar. Modern döneme ait kaynaklardan Elmalılı M. Hamdi Yazır, Mevdudî, Süleyman Ateş, Muhammed Esed gibi isimlerin eserlerine de yer yer atıflar bulunmakla beraber Muhammed Abduh-

91 Çekmegil, *Okuyucu Tefsiri*, c. 5, s. 424-434.

92 Eliaçık, *Yaşayan Kur'an*, c. 1, s. 13.

93 Eliaçık, *Yaşayan Kur'an*, c. 1, s. 8.

Reşid Rıza'nın *Tefsîru'l-Menâr*'ı ile Seyyid Kutub'un *Fî Zilâli'l-Kur'ân*'ından alıntılar eserde çok önemli bir yer tutar. Gerek kaynak tercihlerinden gerekse hemen her âyetin tefsirinde "Modern çağdaki bir müslüman bu âyetten ne anlamalı?" sorusuna cevap vermeyi hedefleyen izahatından müellifin tefsirde içtimai anlayışı esas aldığı sonucuna varılabilir. Nitekim müellif birçok âyetin tefsirinde tarihî arka plan bilgisine atıfta bulunmuş ve fakat tefsiri rivayete boğmamış, benzer şekilde kelâmî ve fikhî görüş ihtilaflarına yer vermekten de kaçınmıştır. Bununla birlikte münasebet düştükçe itikadî konularla ilgili âyetlerin tefsirinde kimi zaman mezhepler arası görüş farklarına kısaca değinmiş ve fakat meseleyi kısa ve öz olarak Selefi anlayış doğrultusunda izah yoluna gitmiştir. Fikhî konularda da özlü anlatımı tercih eden müellif kimi zaman mezhepler arasındaki içtihad farklarına da değinmiştir.⁹⁴ Münasebet düştükçe Kitâb-ı Mukaddes'e de atıflarda bulunan müellif kimi âyetlerin tefsirinde reenkarnasyon, dinlerarası diyalog gibi günümüzde sıkça tartışılan bazı konuları müstakil başlıklar altında işlemiştir.⁹⁵ Âdem'in iskân edildiği cennet, sihrin mahiyeti ve nesnel gerçekliğinin olup olmadığı meselesi, şefaet, nesh, nüzûl-i İsa gibi konularda hâkim Sünnî görüşten farklı görüşleri savunan müellif⁹⁶ modern dönemde İslam'ın yumuşak karnı olarak algılanan kadın ve kadının toplumsal statüsüyle ilgili âyetleri, teaddüd-i zevcât meselesinde görüleceği gibi savunmacı bir tarzda izah etmiştir.⁹⁷

Diğer taraftan, müellif modern bilim ve bilimsel(ci) yoruma muhalif bir anlayışı benimsemiştir. Mesela, oruçla ilgili Bakara 2/189. âyetin tefsiri münasebetiyle açılan "Modern İlim ve Kur'an" başlığı altında şunları zikretmiştir: "Günümüzde birçok Müslüman, Kur'an-ı Kerim'in, modern ilmin buluşlarını on dört asır önce haber verdiğiğine inanır. Bu inanış bir-iki meseleyle de sınırlı değildir. Neredeyse her bir buluş veya teori gündeme getirildiğinde bunun kaynağı Kur'an-ı Kerim'de aranır ve bulunur da(!) Ama nedense bunlar modern ilim tarafından keşfedildikten sonra Kur'an'da aranmaktadır. Öncesinden Kur'an'da bulunana hiç olmamıştır."⁹⁸

Haberî sıfatlarla ilgili âyetlerin yorumunda Selefi anlayış esas alınmış ve bu husus Bakara 2/255. âyette geçen "kürsî" kelimesinin izahında şöyle ifade edilmiştir: "*Kürsü* ile ne kast edildiği konusunda da farklı görüşler ileri sürülmüştür. Halef denilen sonraki dönem âlimleri, *Kürsü* ve *Arş* gibi kelimeleri te'vil etmiş ve bunlarla ilim yahut kudretin kast edildiğini söylemişlerdir. Selef dediğimiz, İslam'ın ilk dönem âlimleri bu kelimeleri te'vil etmemiş; burada

94 Şimşek, *Kur'an Tefsiri*, c. 1, s. 257.

95 Şimşek, *Kur'an Tefsiri*, c. 1, s. 51-53, 153-154.

96 Şimşek, *Kur'an Tefsiri*, c. 1, s. 64-68, 128-132, 136-141, 359.

97 Şimşek, *Kur'an Tefsiri*, c. 1, s. 471-472.

98 Şimşek, *Kur'an Tefsiri*, c. 1, s. 210-211.

ifade edildiği gibi ‘Allah’ın Kürsüsü ve Arşı vardır; ama biz bunların mahiyetlerini bilemeyiz’ demişlerdir. Bu konudaki tartışma uzmanlarınca bilinmektedir. Biz her iki tarafın da çok iyi niyetlerle ve çaba harcayarak bu görüşleri ileri sürdüklerine inanmakla birlikte selef âlimlerinin görüşlerinin nakil yönünden de akıl yönünden de daha isabetli olduğunu düşünüyoruz.”⁹⁹

E. Eklektik Yönelim

Cumhuriyet dönemindeki telif tefsirlerin bir kısmı eklektik (seçmeci) olmakla temayüz eder. Farklı düşünce ve yorum sistemlerinden seçilen unsurların ayrı bir sistem içinde bir araya getirilmesini ifade eden ve söz konusu unsurlara kaynaklık eden sistemlerin bütünü benimsediği gibi aralarında çözümleme amacı da gütmeyen eklektisizmin Cumhuriyet dönemine ait tefsirlerdeki tezahür keyfiyeti, farklı epistemolojilere ve doktrinlere dayanan farklı tevil/ yorum anlayışlarına bir eser bünyesinde yer verilmesi ve fakat söz konusu anlayışları telif cihetine gidilmemesi şeklinde tespit edilebilir. Kanaatimizce tefsirde eklektik anlayış, tutarlı ve insicamlı olduğunda makbul addedilebilir. Sözgelimi, ahiret ahvaliyle ilgili bütün âyetlerin tefsirinde, daha isabetli olduğu düşünceyle Selefî anlayış esas alınabilir. Keza ahkâmı ilgili tüm âyetler literalist yaklaşım yahut maslahat ve makâsıdı önceleyen anlayış doğrultusunda yorumlanabilir. Mamafih, aynı konuda ya da aynı grupta yer alan âyetleri birbirine zıt yorum anlayışlarına göre açıklama yoluna gitmek, sözgelimi haberî sıfatlarla ilgili âyetleri bir yerde Selefî tarzda, diğer bir yerde Mu‘tezilî tarzda izah etmek tefsirde eklektisizmi usulsüzlük hâline getirir.

Bu mülâhazalar çerçevesinde denebilir ki Elmalılı’nın *Hak Dini Kur’an Dili* eseri büyük ölçüde tutarlı ve insicamlı bir eklektik tefsirdir. Zira *Hak Din*’nin dayandığı temel kaynaklar Ulûm-i İslâmiyye sahasına aittir. Bununla birlikte eserin muhtevasında modern Batı kültürüne atıflar da yer alır ve fakat bu atıflar İslam kültürüyle bağdaşmak şartıyla âyetlerin tefsirinde bir takviye unsuru olarak kullanılır. Çelişme ve çatışma noktalarında ise tartışma ve hatta hesaplaşmaya girildiğine tanık olunur. Sözgelimi, eserde çokça göze çarpan modern bilimle ilgili bilgiler klasik tefsirlere dayanan izahatı pekiştirici unsurlar şeklinde istimal edilirken, hiçbir yerde pozitivist ve materyalist düşünceyi olumluyacak bir ifadeye rastlanmaz. Bilakis eserin *Hak Dini Kur’an Dili* şeklinde tesmiye edilmesiyle bir taraftan Fransız filozofu Auguste Comte’un (ö. 1857) Türkiye’deki sadık takipçileri olan, pozitivist ve materyalist görüşleri savunarak İslam aleyhtarı yayınlar yapan ve dine batıl inançlar gözüyle bakan Abdullah Cevdet (ö. 1932), Celal Nuri İleri (ö. 1938) ve Kılıçzade Hakkı (ö. 1960) gibi kimselere karşı İslam’ın hak din olduğu, ibadet dilini Türkçeleştirme girişimlerine karşı da Arapçanın “Kur’an Dili” olduğu vurgulanmıştır.¹⁰⁰

99 Şimşek, *Kur’an Tefsiri*, c. 1, s. 273.

100 Bilgin, “Hak Dini”, *DİA*, c. 15, s. 163.

Hak Dinî'ndeki eklektik yapının bariz göstergelerinden biri eserin bazı bölümlerinin, Mücâdile 58/11. âyet münasebetiyle ilmin fazileti ile âlimin üstünlüğü konusuna tahsis edilen beş sayfalık bölümde görüleceği gibi¹⁰¹ tipik bir rivayet tefsiri gibi naklî yoğunluk taşımasına rağmen bazı bölümlerinin çok geniş felsefî tahliller içermesi, diğer bazı bölümlerinde ise Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin *Fusûsü'l-hikem* ve *el-Futûhâtü'l-Mekkiyye*'si gibi eserlere atıfla nazarî irfana yer verilmesidir. Ancak müellif bütün bu farklı yorum ekollerine yer verirken sırf nakilde bulunmakla yetinmemiş, yeri geldikçe kendi tercih ve tenkitlerini de zikretmiştir. Mesela, İhlâs sûresinin tefsirinde İbn Sinâ'nın (ö. 428/1037) eserlerinden aynen iktibas ve ihtisar yoluyla yapılan on sayfa civarındaki alıntıyla tevhid konusuna felsefî açıdan yaklaşılmış, bu arada Râğîb el-İsfahânî'nin (ö. 502/1108[?]) *el-Müfredât*'ı, Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin (ö. 816/1413) *Şerhü'l-Mevâkıf*'ı gibi eserlerin yanı sıra Fahreddîn er-Râzî ve Âlûsî'nin tefsirlerinden istifadeyle bu konudaki kelâmî yaklaşımlar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Müellif İhlâs sûresinin tefsirinde İbn Sinâ'nın görüşlerini aynen benimsemesine rağmen onun mucize ile ilgili görüşlerini felsefî ve ilmî açıdan tenkit etmiştir.¹⁰² Benzer şekilde bazı âyetlerin tefsirinde İbnü'l-Arabî'yi konuşurma yoluna gitmiş ve fakat ardından onun izah hatalarına işaret etmiştir.¹⁰³

Eklektik yönelimi yansıtan tefsirler arasında *Kur'an Yolu*'nu da zikretmek gerekir. Ancak bu eserdeki eklektik yapı tutarlı ve insicamlı değildir. Öyle ki müellifler çok kere Kur'an'ın her âyetinden evrensel bir mesaj çıkarılabileceği fikrini savunurken, kimi zaman da toplumsal düzen ve hukukla ilgili bazı âyetlerin tefsirinde görüleceği gibi bu fikirle bağdaştırılması pek mümkün olmayan tarihselci yaklaşıma paralel görüşler serdetmişlerdir. Yine müellifler kimi zaman te'vil konusunda oldukça çekinceli bir tavırla Selefi çizgide yer alırken, kimi zaman da özellikle Mu'tezile'nin mecaz eksensli te'vil anlayışıyla örtüşen yorumlar üretmişlerdir. Mesela, âhiret ahvalinden söz eden kimi âyetlere dair bazı kere etraflı denebilecek yorumlar serdedilmişken, aynı konuyla ilgili diğer bazı âyetlerde yorumdan istinkâf edilerek Selefi, hatta aklın ve dilin yorum imkânlarını askıya alan imancı bir yaklaşım benimsenmiştir. Sözgelimi, "Meleklerin de Arş'ın çevresinde dönerek Rablerini hamd ile tesbih ettiklerini görürsün" şeklinde çevrilen Zümer 39/75. âyetin tefsirinde şu ifadelerle yer verilmiştir:

Zümer sûresinin son ayetlerinde veciz bir şekilde anlatılan ve dinî literatürde "ahiret halleri" denilen mahşer, mizan, hesap, sırat, cennet, cehennem gibi varlık ve olaylar, henüz gerçekleşmediği, örneği yaşan-

101 Yazır, *Hak Dinî*, c. 6, s. 4792-4796.

102 Yazır, *Hak Dinî*, c. 6, s. 4631.

103 Yazır, *Hak Dinî*, c. 5, s. 3680-3681.

madığı için -tekrarı mümkün olmayan her olay gibi- insanların bilgi sınırlarını aşmakta, iman alanına girmektedir. Kur'an-ı Kerim'de bunlarla ilgili açıklamalar, tasvirler genellikle insanların zihinlerinde olabildiğince isabetli çağrışımlar ve gönüllerinde verimli etkiler doğmasını sağlayacak şekilde somutlaştırarak verilmiştir. Surenin bu son ayetlerinde de önemli ölçüde bu anlatım tarzı hâkimdir. Bu temsili açıklamaları tam ve doğru olarak tefsir ve tevil etmemiz mümkün değildir; bu hususta yapılan yorumlar, teviller ancak onu yapan kişilerin kendilerine ait yorum ve anlayışlar olup başkalarını bağlayıcı nitelikte kesin bilgiler değildir. Bu hususta öteden beri benimsenen en sağlıklı yaklaşım, bu konularda ayetlerin ve sahih hadislerin asıl anlamlarının ne olduğunu kavrayıp açıklamasak da onların bildirdiklerine şeksiz şüphesiz iman etmek, açıklamaların amacına yönelmek ve bu iman gereğince yaşamaktır.¹⁰⁴

Görüldüğü gibi âhiretle ilgili âyetlerin anlam ve yorumuna ilişkin bu pasajda, Mâlik b. Enes'in (ö. 179/795), "İstivâ malumdur; keyfiyeti meçhuldür. Bu mesele hakkında sormak/sorgulamak bidattir" şeklindeki meşhur sözünde ifadesini bulan Selefiliğin en sağlıklı yaklaşım olduğu belirtilmekte, dolayısıyla bilhassa son cümlelerde salt teslimiyet üzerine inşa edilmiş bir iman ve imancılığa işaret edilmektedir. Oysa yine aynı pasajda, "Bu temsili açıklamaları tam ve doğru olarak tefsir ve tevil etmemiz mümkün değildir" denilmek suretiyle pekâlâ yorum yapılmış olmaktadır. Çünkü ilgili âyetlerde anlatılanları temsili addetmek, Selefî anlayıştan öte Mu'tezile'nin mecaz ağırlıklı yorum anlayışını yansıtmaktadır.

Aynı konuyla ilgili âyetlerin birinde Selefî anlayışı, diğerinde Mu'tezilî anlayışı benimsemek en azından insicamsız bir eklektisizme işaret eder. Muhtemelen bu problem müelliflerin farklı konularda farklı bakış açılarına sahip olmasından kaynaklanmış ve bakış açısı farklılığı *Kur'an Yolu*'nun insicamsız bir eklektik tefsir olması sonucunu doğurmuştur.

Cumhuriyet dönemindeki bazı tefsirler eklektisizmin yöntemsel ilkesizlik noktasına vardığı eserler kapsamında değerlendirilebilecek niteliktedir. Bu tür eserler arasında Süleyman Ateş'in *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri* ile Bayraktar Bayraklı'nın *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri* zikredilebilir. Şöyle ki *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri* klasik ve modern tefsir ekollerinin hemen hepsinden az çok izler taşımasının yanında müellifin kayınpederi İsmail Hakkı Efendi'nin kerameti, yine müellifin İlahiyat fakültesindeki öğrencilerle münasebeti gibi ilginç konulara da atıflar içermekte,¹⁰⁵ öte yandan birçok âyetin tefsirinde gevşek, gelişigüzel, hatta tutarsız denebilecek tarzda görüşler serdedil-

104 Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrıncı, İ. Kâ Dönmez, Sadrettin Gümüş, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003, c. 6, s. 635-636.

105 Bkz. Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, c. 5, s. 220; c. 9, s. 323.

mehtedir. Bize göre bu problemin temelinde, tıpkı Âl-i İmrân 3/7. âyette geçen *el-Kitâb* kelimesinin Kur'an'a değil Hıristiyanların kutsal kitaplarına işaret ettiği şeklindeki izahta olduğu gibi¹⁰⁶ genellikle şâz görüşleri ön plana çıkarma ve savunma eğilimi yatmaktadır.¹⁰⁷

Bayraktar Bayraklı'nın *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*'ne gelince, bu eser gerek metod, gerek dil ve üslup kifayetsizliği probleminin yanında kaynak fakiri olması ve kırmızıçizgisi bulunmayan bir modernist düşünceyi yansıtmaması gibi illetlerle maluldür. Muhtevadan çıkan sonuca göre ise eser kimi zaman bir Mu'tezile kelamcısı, kimi zaman modern bir vaiz, kimi zaman da bir reformist tavrıyla kaleme alınan, ama daha çok da din eğitimi ve din psikolojisi konusunda müellifin zihninde beliren çağrışımlar hakkında Kur'an'ı konuşturma çabasının ürünü gibidir.

Büsbütün eklektik bir yapı arz eden bir diğer eser Hakkı Yılmaz'ın *Tebynü'l-Kur'ân*'ıdır. Kısmen eklektik tarzdaki bir diğer tefsir ise M. Zeki Duman'ın *Beyânü'l-Hak* adlı eseridir. Ancak hemen belirtelim ki *Beyânü'l-Hak* yukarıda zikri geçenlerin aksine eklektik yapıda insicamsızlık sorununu aşma gayretini yansıtan bir eser hüviyetindedir. Eserin eklektik yapısına gelince, farklı konularda farklı yorum ekollerini benimseyen müellif, sözgelimi Muhammed Abduh'un Fîl sûresi 105/3. âyette geçen *tayran ebâbil* ve *hicaretin min siccil* lafızlarını bulaşıcı hastalık mikrobu taşıyan sinekler şeklinde yorumlamasını temelsiz/mesnetsiz bularak eleştirmiş ve böylece geleneksel anlayışı benimsemiştir.¹⁰⁸ Buna mukabil birçok âyetin tefsirinde Sünnî gelenekteki hâkim görüşe muhalif görüşleri tercih etmiş, sözgelimi nüzûl-i İsa konusunda hâkim Sünnî inanıştan farklı olarak Hz. İsa'nın kesinlikle öldüğü görüşünü dile getirmiş,¹⁰⁹ Nisâ 4/15-16. âyetlere konu olan "fâhişeh" kelimesine lezbiyenlik ve eşcinsellik manası vermiş,¹¹⁰ fikhî hüküm içeren bazı âyetlerin tefsirinde ise cumhurun görüşünden farklı görüşleri savunmuş, mesela Nisâ 4/101. âyetin tefsirinde seferilik hükmüyle ilgili olarak Elmalılı Hamdi Yazır'ın mutad vasıta gerekçesine dayanan içtihadını tercihe şayan bulmuştur.¹¹¹ Benzer şekilde Bakara 2/62. âyetin tefsirinde İslam düşüncesindeki hâkim inanç ve anlayıştan farklı bir görüşe, daha açıkçası Süleyman Ateş'in yakın geçmişte çok hararetle tartışmalara konu olan "Cennet müminle-

106 Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, c. 2, s. 14-16. Ateş'in tefsirindeki bazı çelişkilerle ilgili tespit ve değerlendirme için bkz. Kamil Yeşil, "Çelişkiler Yumağı: Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri", *Bilgi ve Hikmet*, 1995, sy. 9, s. 170-179.

107 Bu izahta ilişkin etraflı bir tenkit için bkz. Muhsin Demirci, *Kur'an'ın Müteşabihleri Üzerine*, İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1996, s. 48-54.

108 Duman, *Beyânü'l-Hak*, c. 1, s. 127.

109 Duman, *Beyânü'l-Hak*, c. 3, s. 159-160, 278-279.

110 Duman, *Beyânü'l-Hak*, c. 3, s. 225.

111 Duman, *Beyânü'l-Hak*, c. 3, s. 263.

rin tekelinde değildir” başlıklı yazısında ifadesini bulan anlayışa paralel bir görüşe meyletmiştir.¹¹²

Diğer taraftan müellif eserin giriş kısmında tarihî arka plan bilgisini dikkate almaktan söz etmiş ve fakat bazı âyetlerin tefsirinde bu hususa muhalif bir izah tarzını benimsemiştir. Mesela Bakara 2/54. âyetteki *faktulû enfüsekiim* ifadesinin tefsirinde tarihî arka plan bilgisinden sarf-ı nazar etmek ve sadece metin içi dar bağlama atıfta bulunmakla yetinmek suretiyle “nefsi kötü duygulardan arındırmak” manasını tercih etmiştir.¹¹³ Benzer şekilde Talak 65/5. âyetteki *vellâi lem yahidne* ifadesinin medlulünü de tarihî arka plan bilgisini göz ardı ederek “fizyonomik sebepten ötürü hayız görmeyen kadınlar” şeklinde izah etmiştir.¹¹⁴ Oysa bu ifadenin medlulü, klasik tefsirlerdeki rivayetlerden de anlaşılacağı gibi, çocuk denecek yaşta kocaya gitmiş, ardından boşanmış ve hâlen hayız görme yaşına gelmemiş küçük kadınlardır.

Nebe’ 78/33. âyetteki *kevâib-i etrâb* lafzı da benzer şekilde yorumlanmıştır. Daha açıkçası müellif söz konusu lafzı, muhtemelen modern dönemdeki hassasiyetleri dikkate alarak ve dolayısıyla erken döneme ait tefsirlerdeki izahatı yok sayarak, “olgun, ihtişamlı, mükemmel eşler”¹¹⁵ şeklinde izah etmiş ve bu tarz izahlarıyla apolojist/savunmacı bir yaklaşım sergilemiştir. Öte yandan müellif bazı âyetlerin tefsirinde tarihî arka plan bilgisinden istifadeyle nesnel anlamı yakalamış ve fakat sosyolojik tefsir eğiliminin bir tezahürü olarak her âyeti modern dünyanın idrakine sunma gayretiyle birçok kez anakronizme düşmekten de kurtulamamıştır. Mesela A’râf 7/31. âyetin ilk kısmındaki *yâ benî âdeme huzû zîneteküm* ifadesini, Kureyşlilerin Kabe’yi çıplak tavaf etmeleri bağlamında anlayıp yorumlamış ve fakat aynı âyetin devamındaki *ve-külû veşrabû ve-lâ tüsrişû* ifadesini bildik anlamda israf, yani yeme-içme ve harcamada savurganlık şeklinde açıklamıştır.¹¹⁶ Hâlbuki âyetin bu kısmı da “Hums” diye anılan Kureyş ve müttefiki bazı kabilelerin ihramlı iken birtakım yiyecekleri kendilerine yasaklama âdetlerine gönderme yapmakta ve bu âdetin saçmalığını vurgulamaktadır.

Değerlendirme ve Sonuç

Cumhuriyet’in ilk yıllarından bugüne kadar geçen zaman zarfında otuza yakın tefsir kaleme alınmıştır. Fakat bu tefsirlerin çok büyük bir kısmı nitelik yönünden oldukça zayıftır. Hatta bir kısmına tefsir demek ilmen sakıncalıdır. Mehmed Vehbi Efendi’nin *Hülâsatü’l-Beyân* tefsiri Cumhuriyet dönemine ait

112 Duman, *Beyânu’l-Hak*, c. 3, s. 31.

113 Duman, *Beyânu’l-Hak*, c. 3, s. 27.

114 Duman, *Beyânu’l-Hak*, c. 3, s. 453.

115 Duman, *Beyânu’l-Hak*, c. 2, s. 428.

116 Duman, *Beyânu’l-Hak*, c. 1, s. 260.

ilk tefsir kabul edilebilir. Ancak bu eser Cumhuriyet'ten önce telif edilmiş, neşri ise Cumhuriyet'in ilk yıllarında gerçekleştirilmiştir. Bu sebeple *Hülâsatü'l-Beyân* kısmen Cumhuriyet devrine aittir, demek gerekir. Telif ve neşir tarihi itibarıyla Cumhuriyet dönemine ait ilk tefsir Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın *Hak Dini Kur'an Dili*'dir. Bize göre bu eser ilmî muhteva açısından Cumhuriyet dönemindeki telif tefsirlerin en kıymetlisidir. Elmalılı'nın medrese ulûmu ile mektep funûnunu sentezlemesi, dolayısıyla gelenek ile modernlik arasında köprü kurması ve yeninin kıymetli sayıldığı, eskinin itibarsızlaştırıldığı bir dönemde yaşamış olmasına rağmen geleneğe ve eskiye sırt çevirmemesi, bilakis ona hak ettiği değeri vermesi bakımından da *Hak Dini* diğer tefsirler arasında üstün ve öncelikli bir konuma sahiptir.

Cumhuriyet döneminde eser veren ve fakat Osmanlı'nın medrese kültürüyle yetişen müfessirlere ait tefsirler genelde dinî-ilmî mirası, özde Ehl-i sünnet itikadını koruma ve modern zamanlara taşıma gayretini yansıtmaktadır. Konyalı Mehmed Vehbi Efendi'nin *Hülâsatü'l-Beyân*'ı, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın *Hak Dini Kur'an Dili*, Ömer Nasuhi Bilmen'in *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsiri* bu grupta zikredilebilir. Bu husus dikkate alındığında Mehmed Vehbi Efendi ve Ömer Nasuhi Bilmen gibi isimlere ait tefsirlerin orijinal olmadığı yönündeki eleştirilerin en azından gözden geçirilmesi gerektiği söylenebilir. Vehbi Efendi, Elmalılı gibi müfessirlerin geleneği koruma gayretleri bir taraftan Osmanlı Devleti'ndeki çöküşün yarattığı derin travmaya, bir taraftan da ulus devlet ideolojisine bağlı olarak özellikle II. Meşrutiyet'ten sonra yüksek sesle dillendirilen dini millileştirme ve İslam'ı Türkleştirme projesine karşı duruşa bağlanabilir. Geleneği koruma gayretleri ileriki zamanlarda Ali Arslan, Talat Koçyiğit-İsmail Cerrahoğlu gibi isimlerin tefsirlerine de yansımıştır.

Elmalılı'nın tefsirini tamamladığı 1938 yılından Demokrat Parti'nin iktidara geldiği 1950'li yıllar arasındaki zaman dilimi tefsir edebiyatı/literatürü açısından verimsizdir. Oysa Cumhuriyet'in ilk on küsur yılında *Hak Dini* tefsirinin yanı sıra Albay Cemil Said (ö. 1964), Süleyman Tevfik Özzorluoğlu (ö. 1939), İzmirli İsmail Hakkı (ö. 1946) ve Ömer Rıza Doğrul (ö. 1952) gibi isimlere ait mealler ile daha ziyade Amme cüz'ündeki kısa sûrelerin tercümelerini muhteva olan ve "Namaz Hocası" literatürünün ilk örneklerini oluşturan birtakım eserler neşredilmiştir. 1938-1950 yıllarını kapsayan millî şeflik döneminin tefsir açısından akim kalmasının temel sebebi, bu dönemde dinî alana uygulanan şiddetli tazyiktir.

1980'li yıllardan itibaren Kur'an, meal ve tefsir konusu tabir caizse bir cazibe merkezi hâline gelmeye başlamış ve buna bağlı olarak birbiri ardınca telif tefsirler yayımlanmıştır. Söz konusu yıllarda bir yandan radikal-siyasal İslamcılık düşüncesinin rağbet görmesi, başta Seyyid Kutub'un *Fî Zilâli'l-Kur'an*

tefsiri ve diğer bazı eserleri olmak üzere Hasan el-Bennâ (ö. 1949), Mevdûdî (ö. 1979), Ali Şeriatî (ö. 1977) gibi çeşitli müslüman fikir adamlarına ait birçok eserin Türkçeye çevrilmesi ve bu eserlerin Türkiye’deki siyasal İslamcılık düşüncesini beslemesi, öte yandan yine aynı yıllarda Kur’ancı-Mealci söylemin dinî kaynakların otoritesi ve otantisitesi bağlamında birçok meseleyi yeniden tartışmaya açması gibi faktörler Kur’an tefsirlerinin artışında önemli rol oynamıştır. 1990’lı yıllara gelindiğinde, en radikal İslamcı çevrelerden, en muhafazakâr dindar kesimlere varıncaya kadar bütün dinî camia mealler ve tartışmalar üzerinden Kur’an’la tanışmış ve Kur’an merkezli olmasa da Kur’an’a da yer veren bir söyleme ulaşmıştır.

Zikri geçen faktörlere bağlı olarak yine 1980’li yıllardan itibaren Kur’an tefsirinde sosyolojik/içtimai eğilim ön plana çıkmıştır. Bu eğilimin ilk somut göstergelerine Süleyman Ateş’in *Çağdaş Tefsir*’inde rastlamak mümkündür. Ancak bu eser Muhammed Abduh ve Reşid Rıza’nın *Menâr* tefsirinden sıkça alıntılar içermesine rağmen tipik bir içtimai tefsir hüviyetinde olmaktan ziyade eklettik denebilecek bir muhtevaya sahiptir. Benzer bir nitelime M. Zeki Duman’ın *Beyânü’l-Hak* adlı tefsiri için de söz konusu edilebilir. Keza Mahmut Toptaş’ın *Şifa Tefsiri*, Bayraktar Bayraklı’nın *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, İhsan Eliaçık’ın *Yaşayan Kur’an* adlı eserleri de kısmen veya tamamen içtimai tefsir kategorisinde değerlendirilebilir. Bütün bunların dışında M. Sait Şimşek’in *Hayat Kaynağı Kur’an Tefsiri* de kelimenin tam anlamıyla Selefî çizgide bir içtimai tefsir niteliğindedir.

İçtimai tefsir yöneliminin günümüzdeki temsilcilerinden birçoğu meslekten olmayan ve/veya akademik alan dışında çalışan Kur’an araştırmacılarıdır. Genel olarak İslamcılık çatısı altında toplanan bu kişilerin ortaya koydukları ürünlerden anlaşıldığı kadarıyla tefsir Kur’an’ı her çağla çağdaş kılmak, günümüzün sorunlarına Kur’an’dan cevaplar bulmak gibi bir amacın hizmet aracıdır. Mahmut Toptaş, Selami Çekmegil, Semra Çekmegil, Ahmed Kalkan, Ali Küçük gibi isimlerin tefsir adı altında ortaya koydukları eserler temelde bu amaca yöneliktir. Ancak bu eserlerin bir kısmı ilmî olarak çok gevşek, bir kısmı ise dil ve üslup yönünden problemlidir. Sonuç olarak, içtimai tefsir yönelimi hâlen en popüler yönelim olarak gözükmekte, çok yakın geçmişte telif edilen birçok meal-tefsire “Yaşayan Kur’an”, “Hayat Kitabı Kur’an” ve benzeri isimler konulması da bunu göstermektedir.

Cumhuriyet dönemi tefsir geleneğindeki güçlü yönelimlerden biri de bilimselciliktir. Bir yönüyle “İslam terakkiye mânidir” iddiasını cerh etmeyi, diğer yönüyle Kur’an’ın bilimsel yönden de mucizliğini göstermeyi ve aynı zamanda savunmacı bir yaklaşımla Kur’an’ı modern bilimle tezkiye etmeyi hedefleyen bu eğilimin Cumhuriyet devrindeki ilk temsilcileri arasında Elmalı Muhammed Hamdi Yazır ve Said Nursî gibi isimler zikredilebilir. İlerleyen

zamanlarda Celal Yıldırım, Süleyman Ateş, Bayraktar Bayraklı gibi isimlerce de savunulan, hatta Celal Kırca gibi bazı İlahiyatçı akademisyenler tarafından tez konusu olarak çalışılan ve bilhassa Maurice Bucaille'in *La Bible le Coran et la Science* adlı eserinin Türkçeye çevrilmesinden sonra *Sızıntı* ve benzeri bazı dergilerin etrafında birleşen çevreler ile Haluk Nurbaki (ö. 1997) gibi bazı isimlerce şirazesinden çıkarılan bilimsel(ci) yorum Edip Yüksel'in Türkiye gündemine taşıdığı sözde "19 Mucizesi"yle ilhâdî bir boyut da kazanmıştır.

Cumhuriyet devri tefsir edebiyatında tasavvufî-işârî eğilimi yansıtan eserler de mevcuttur. Bunlardan biri Şemseddin Yeşil'in *Füyûzât*'ıdır. Ancak bu eserdeki işârî yorumlarda, vahdet-i vücud anlayışından Firavun'un imanı meselesine kadar birçok tartışmalı fikre sahip çıktığına tanık olunur. Gerçi Elmalılı'nın tefsirinde de Muhyiddîn İbnü'l-Arabî ve vahdet-i vücud fikrine atıflar mevcuttur; ancak Elmalılı tefsirde tartıştığı bütün konularda Ehl-i sünnet'in safında yer alır. Tasavvufî-işârî yorum kapsamında *Rûhu'l-Furkân* ve *Hakk'ın Daveti* gibi eserler de zikredilebilir.

Cumhuriyet devrindeki bazı tefsirler eklektik tarzdadır. Bu tarz tefsirlerden biri Elmalılı'nın *Hak Dini Kur'an Dili*'dir. Zira bu eser bir yönüyle medrese ulûmunu bir yönüyle de mektep fûnûnunu yansıtır. Bunun yanında epistemolojik olarak temelde beyana dayanır ama yeri geldikçe tasavvufî irfan ile felsefî burhandan da faydalanır. Ayrıca, kimi yerde sosyolojik, psikolojik izahlar, kimi yerde de modern bilimsel bilgiye dayalı yorumlar içerir. Kısacası, *Hak Dini Kur'an Dili* insicamlı bir eklektik tefsir hüviyetindedir. Diğer taraftan, heyet tarafından telif edilen *Kur'an Yolu* ile Süleyman Ateş, Bayraktar Bayraklı ve M. Zeki Duman'ın tefsirleri de eklektik olarak nitelendirilebilir. Ancak bu tefsirlerdeki eklektik yapıda insicamsızlık sorunu vardır. İnsicamsızlık seviyesi ise farklı, yani birinde fazla diğerinde azdır.

Süleyman Ateş, Bayraktar Bayraklı gibi isimlere ait tefsirler mantık ve muhteva itibariyle İslam ilim ve kültür mirasının aslı bir parçası olarak değerlendirilebilecek nitelikte değildir. Daha açıkçası bu eserlerdeki muhteva büyük ölçüde güncel, konjonktürel sorunlar ve unsurlara göre şekillenmiş, asla/esasa sadakatten ziyade zamanın ilcaatına uygunluk esas alınmış, dolayısıyla kısmen veya tamamen kendi aslına yabancılaşmış metinler hüviyetindedir. Dahası, bu eserlerde zamanın şartları ve dayatmaları mutlaka dikkate alınması, modern sorular/sorunlar da bu modern çağın ruhuna göre cevaplanması gereken unsurlar olarak değerlendirilmiş ve yorumlar da umumiyetle buna göre içeriklendirilmiştir.

Cumhuriyet dönemine ait tefsirlerin büyük çoğunluğu klasik tefsir literatüründeki telif tarzına uygun olarak mushaf tertibine göre yazılmıştır. Birkaç tefsirde ise nüzul sırası esas alınmıştır. İzzet Derveze'nin nüzul tertibine göre telif ettiği *et-Tefsîru'l-hadîs* adlı tefsirinin Türkçeye çevrilmesi bu hususta

önemli rol oynamıştır, denebilir. Cumhuriyet döneminde konulu tefsir tarzında eserler de kaleme alınmıştır. Said Nursî'nin *Şualar, Lem'alar, Sözler ve Mesnevî-i Nûriyye (el-Mesneviyyü'l-Arabiyyü'n-Nûrî)* gibi eserleri, Mehmed Vehbi Efendi'nin *Ahkâm-ı Kur'âniyye*'si, H. Tahsin Emiroğlu'nun *Esbâb-ı Nüzul*'ü bu tür eserlerin ilk örnekleri arasında sayılabilir. Süleyman Ateş'in *Kur'an Ansiklopedisi*, Ahmed Kalkan'ın *Kavram Tefsiri* gibi eserler de bu kapsamda değerlendirilebilir. Keza birçoğu İlahiyatçı akademisyenlere ait olan ve genellikle "Kur'an'da", Kur'an'a göre" gibi isimler taşıyan kitap ve tez çalışmaları da konulu tefsir çalışmaları arasında görülebilir.

Cumhuriyet dönemi tefsir edebiyatında/literatüründe âyet ve sûre tefsirleri de önemli bir yer tutar. Osmanlılarda birçok örneği bulunan bu telif tarzının Cumhuriyet devrindeki ilk örneklerinin Ahmed Hamdi Akseki, M. Kemal Pıllavoğlu gibi isimlere ait olduğu söylenebilir. Son yıllarda birçok İlahiyatçı akademisyenin âyet ve sûre tefsirleriyle ilgili müstakil çalışmalara yöneldiği görülmektedir. Bu tür çalışmaların en azından bir kısmı lisans seviyesindeki tefsir derslerine ait ders notlarının kitaplaşmış şeklidir.

1980'li yıllardan, daha çok da 2000'li yıllardan itibaren tefsir yazımında hızlı bir artış gözlenmekte, fakat tefsirlerin sayıca artmasına rağmen ilmî yetkinlik ve derinliğin bariz şekilde azaldığı fark edilmektedir. O kadar ki "tefsir" diye yazılan bazı eserlere "tefsir" demenin isabetli olmadığı bile söylenebilir. Metin Saruhan, Ahmed Kalkan, İskender Ali Mihr (Evrenesoğlu), Hakkı Yılmaz gibi isimlerin eserleri bu kategoride değerlendirilebilir. Çünkü bu isimlere ait eserlerin bir kısmı çok ciddi bilgi hatalarıyla, bir kısmı tahriflerle doludur. Diğer bir kısmı ise Ahmed Kalkan'ın *Kavram Tefsiri* adlı eserinde görüleceği gibi bir Kur'an tefsirinde asla bulunmaması gereken galiz ifadelerden dolayı sakillikle maluldür.

Tefsir edebiyatı/literatürü açısından değerlendirildiğinde Cumhuriyet döneminin ilk yılları, Osmanlı bakiyesi birkaç müfessirin himmet ve gayretleriyle az çok bereketli yıllar olmuştur. Buna mukabil sonraki yıllar onca yeni tefsirin isbat-ı vücuduna rağmen verimsiz ve bereketsizdir. Bilhassa 2000'li yıllardan sonrasına ait eserler nazar-ı itibara alındığında Cumhuriyet'in tefsir açısından fetret dönemi olduğu bile söylenebilir. Bu sebeple, ileriki zamanlarda nitelikli bir tefsir yazılması, sözgelimi bir İbn Âşûr'un *et-Tahrîr ve't-tenvîr* adlı eserindeki ilmî emek, ciddiyet, yetkinlik ve derinliği yansıtan, aynı zamanda Elmalılı'nın *Hak Dini* çitasını aşmayı da amaçlayan bir tefsir kaleme alınması çok mühim bir ihtiyaç olarak görünmektedir.

Cumhuriyet Dönemi Telif Tefsirler

Mustafa ÖZTÜRK

Özet

Osmanlı'nın son döneminde dinî meseleler daha ziyade şeriat ve fıkıhın güncelleştirilmesi ekseninde tartışılırken, Cumhuriyet'in ilk yıllarında ulus devlet ideolojisi ve millî din yaratma politikasının önemli bir ayağı olarak Kur'an'ın Türkçe tercümesi ve ana dilde ibadet gibi meseleler ön plana çıkarılmıştır. Türk halkını kendi dilinde Kur'an ile buluşturma arzusunun siyasi irade tarafından kısıktırılmasına bağlı olarak 1924 yılı içerisinde ilk Türkçe Kur'an tercümeleri halkla buluşmuş ve fakat bu tercümeleler dinî, ilmî, fikrî saiklerle ciddi itirazlara konu olmuştur. Bütün bu gelişmelerin yaşandığı siyasî-ictimâî konjonktür aynı zamanda Cumhuriyet dönemine ait ilk ve en önemli Kur'an tefsirinin de vücuda gelmesine vesile olmuştur. Ancak *Hak Dini Kur'an Dili (Yeni Mealli Türkçe Tefsir)* adlı bu tefsirin yazarı Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır özellikle dinin millîleştirilmesi ve ibadet dilinin Türkçeleştirilmesi projesine karşı ödünsüz bir tavır takınmıştır. Telif edildiği zamandan bugüne değin haklı bir itibar kazanan ve tefsir sahasında hiçbir dinî grubun sansürüne uğramaksızın temel kaynak olarak kullanılan *Hak Dini Kur'an Dili*'nin okuyucuyla buluştuğu 1930'lu yıllardan bugüne kadar farklı ilgiler, eğilimler ve hedeflere bağlı olarak otuz civarında tefsir kaleme alınmış ve fakat bunların hiçbiri en azından bize göre *Hak Dini*'ni aşamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an Tefsiri, Türkiye Cumhuriyeti, tek parti dönemi, Tefsir çalışmaları, Elmalılı Muhammad Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*.

Tafsîr Works in the Republican Period

Mustafa ÖZTÜRK

Abstract

The religious discussion during the last period of the Ottoman Empire revolved around a re-interpretation of sharia and the Islamic Law according to the needs of the current times. Issues such as the translation of the Qur'an into Turkish and worship in the native language were prioritized in the early phase of the Republic. These issues were in fact conceived as a first step to the creation of the ideology of a nation state along with a national religion. As a part of this vision, the first Turkish translations of the Qur'an were published in 1924. These works, however, were subjected to heavy criticism with reference to their religious and scholarly qualities. On the other hand, the political and social conjuncture of the period also led to the production of the most important Turkish exegesis of the Qur'an: Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır's *Hak Dini Kur'an Dili*. It is important to note that Yazır stood firm against the project of nationalizing religion and vernacularizing the language of worship. This work received an overall well-earned respect and appreciation and is still being used as a standard reference work of *tafsîr* by all religious groups without any censorship. Despite the publication of about thirty works of exegesis serving different interests and aims ever since the 1930s, none other has surpassed the quality of Yazır.

Keywords: Qur'anic exegesis and commentary, Turkish Republic, Single-party period, *Tafsîr* Studies, Elmalılı Muhammad Hamdi Yazır, *The Religion of God, The Language of the Qur'an (Hak Dini Kur'an Dili)*.

